

22 november 2024

Den perfekta stormen

**Utmaningar för utgivning av svensk kurslitteratur
och konsekvenser för högre utbildning**

Innehåll

Sammanfattning	3
1. Inledning	5
1.1 Avgränsning	5
1.2 Utredningens frågeställningar och datainsamling	5
1.3 Disposition.....	6
2. Förklaringar till kurslitteraturmarknadens utveckling	7
2.1 Nyförsäljningen av kurslitteratur har minskat över tid	8
2.2 Flera faktorer påverkar kurslitteraturmarknaden, där ökad tillgång via andra kanaler är den mest framträdande	9
2.3 Trender på samhällsnivå påverkar både lärosäten och studenter	22
3. Den svenska kurslitteraturens strukturella förutsättningar.....	28
3.1 Begränsad diskussion om kurslitteratur på policynivå.....	28
3.2 Forskare har låga incitament att författa kurslitteratur.....	29
3.3 Forskningen om kurslitteratur är begränsad	32
4. Marknadsutvecklingens långsiktiga konsekvenser	34
4.1 Konsekvenser för kurslitteraturmarknaden	35
4.2 Konsekvenser för högre utbildning	36
4.3 Konsekvenser för studenter och samhälle	38
5. Sammanfattande slutsatser	40
Referenser.....	42
Bilaga 1. Metodbeskrivning	43
Bilaga 2. Utlåning via Legimus	45

Sammanfattning

Kurslitteratur har en central roll inom den högre utbildningen. Under senare år har kurslitteraturmarknaden dock präglats av flera utmaningar, med vikande försäljning som följd. Läromedelsförfattarna har därför tagit initiativ till en utredning för att belysa kurslitteraturens ställning och framtidsutsikter. Uppdraget att genomföra utredningen har Läromedelsförfattarna givit till konsultföretaget Strategirådet.

En central slutsats från utredningen är att kurslitteraturmarknaden, och därmed själva kurslitteraturen, är allvarligt hotad. Redan idag har de stora kurslitteraturförlagen begränsat sin utgivning av kurslitteratur, och flera förlag planerar att kraftigt minska utgivningen ytterligare eftersom den inte längre bär sina kostnader. Detta innebär dels ett minskat utbud av ny kurslitteratur, dels ett alltmer föråldrat utbud av befintliga titlar.

Utredningen visar att en viktig förklaring till marknadsutvecklingen är att studenterna i allt högre grad använder andra kanaler för att få tillgång till kurslitteraturen. En kanal är begagnatmarknaden - mellan åren 2019-2023 tredubblades omsättningen för två av de största aktörerna på denna marknad. Olaglig kopiering och spridning tycks också vara vanligt förekommande - 4 av 10 studenter har under innevarande termin hittat kurslitteraturen gratis på nätet. Illegitim spridning och kopiering sker bland annat via Legimus, som också påverkar nyförsäljningen genom den legitima användningen eftersom verktyget ger studenter i målgruppen tillgång till kurslitteraturen gratis, utan att ersättning utgår till förlag och författare.

Den minskade nyförsäljningen tycks inte främst bero på att kurslitteraturen ses som mindre viktig av lärosäten och studenter. Tendenser på en ökad användning av engelsk kurslitteratur respektive stödmaterial som komplement till kurslitteraturen finns dock, som påverkar försäljningen av svensk kurslitteratur negativt.

Kurslitteraturens utmaningar är nära sammanflätade med trender och tendenser på en mer övergripande samhällsnivå, såsom försämrad läsförmåga och förändrade förväntningar på hur krävande studierna ska vara bland studenter. Ny teknik har vidare underlättat såväl försäljning på begagnatmarknaden som olaglig kopiering och spridning. Utredningen visar att utmaningarna också hänger samman med styrning och funktionalitet inom den högre utbildningen i stort. Incitamenten för forskare vid lärosäten att skriva kurslitteratur är begränsade. Prestationsbaserad ersättning i kombination med låga antagningspoäng har lett till en växande målkonflikt inom vissa program, där genomströmning ställs mot kvalitetskrav.

Sammantaget pekar utredningen på en perfekt storm av faktorer som inom några år riskerar leda till att delar av den högre utbildningen står utan svensk, aktuell kurslitteratur. Det leder i sin tur till lägre utbildningskvalitet och försämrade förutsättningar till lärande, då kurslitteraturen är viktig för att studenterna ska böttna i den kunskap som förmedlas inom en utbildning. På sikt får den vikande kurslitteraturmarknaden därmed konsekvenser för möjligheterna att nå övergripande politiska mål om en utbildning i världsklass, en stark konkurrenskraft och en högkvalitativ skola, vård och omsorg. Samtidigt visar studien att

det finns en låg samhällsberedskap att hantera detta problem. Det finns idag ingen aktör med helhetsansvar för att följa upp och främja ett brett utbud av kurslitteratur, och det är inte heller en fråga som diskuteras på policynivå.

På en mer övergripande nivå tecknar utredningen bilden av en pågående kris med stor inverkan på svensk högre utbildning som idag flyger under radarn. För att hantera denna kris räcker det inte att arbeta med enskilda faktorer. Det krävs sannolikt en strategisk diskussion om systemet som helhet, och hur det bör utformas för att möta dagens förändrade samhälle och därmed högre utbildnings behov av kurslitteratur på lång sikt.

1. Inledning

Kurslitteratur har en central roll inom den högre utbildningen. I princip alla kurser som erbjuds vid universitet och högskolor har litteraturlistor, och många lärosäten lyfter på sina hemsidor fram kurslitteraturen som en viktig del av studierna inom högre utbildning.

I Sverige ges den övervägande majoriteten av kurslitteraturen ut av privata aktörer i form av förlag. Utbudet och användningen av kurslitteratur är därmed beroende av att det finns en välfungerande marknad. Under senare år har dock marknaden för kurslitteratur kommit att präglas av flera utmaningar, med vikande försäljning som följd.

Läromedelsförfattarna har mot denna bakgrund tagit initiativ till en utredning för att belysa kurslitteraturens ställning och framtidsutsikter. Uppdraget att genomföra utredningen har Läromedelsförfattarna givit till konsultföretaget Strategirådet. I denna rapport presenteras våra resultat och slutsatser.

1.1 Avgränsning

Utredningen syftar till att belysa ställning och framtidsutsikter för *svensk förlagsutgiven kurslitteratur*. Vi fokuserar således på svenskspråkig kurslitteratur, som författas av svenska författare och som ges ut av svenska förlag. Målgruppen för denna kurslitteratur är i huvudsak studenter vid svenska lärosäten.

Utredningen syftar således inte till att beskriva utmaningar för engelskspråkig kurslitteratur eller annat undervisningsmaterial, såsom vetenskapliga artiklar. Flera av utmaningarna som beskrivs i rapporten har dock bäring även för dessa typer.

1.2 Utredningens frågeställningar och datainsamling

Utredningen har omfattat tre övergripande frågeställningar:

Den första frågan handlar om vad som kan förklara den negativa utvecklingen för kurslitteraturmarknaden. Analysen av denna fråga har utgått från tre faktorer med stor potentiell påverkan på nyförsäljningen av kurslitteratur. Den första faktorn berör lärosätens användning av kurslitteratur och utformning av litteraturlistor. Den andra faktorn handlar om i vilken grad studenter faktiskt använder kurslitteratur. Den tredje faktorn, slutligen, utgörs av i vilken grad studenter får tillgång till kurslitteraturen via andra kanaler, vid sidan av inköp av ny litteratur. I rapporten resonerar vi kring dessa faktorer, samt vilken betydelse de haft för marknadsutvecklingen de senaste åren. Vi för också ett fördjupat resonemang kring vilka trender och tendenser i samhället i stort som i sin tur påverkat de tre faktorerna.

Den andra utredningsfrågan handlar om de strukturella förutsättningarna för att främja ett brett utbud av högkvalitativ kurslitteratur. Vi har bland annat kartlagt i vilken grad det finns en strategisk diskussion om kurslitteraturens villkor och framtidsutsikter. Vi har även undersökt villkoren för forskare att författa kurslitteratur samt förekomsten av forskning om kurslitteratur.

Den tredje och avslutande utredningsfrågan handlar om vilka konsekvenser utvecklingen på kurslitteraturmarknaden kommer få på lång sikt, om inget förändras. Analysen omfattar dels konsekvenser för förlagen, dels konsekvenser för högre utbildning och samhället i stort.

Utredningen har sammanfattningsvis utgått från en bred och explorativ ansats, med syftet att öka kunskapen om kurslitteraturens villkor och framtidsutsikter i stort. Det har inte ingått i utredningens uppdrag att lämna policyförslag eller rekommendationer.

För att besvara utredningens tre frågeställningar har en kombination av olika datainsamlingsmetoder använts. Vi har genomfört 39 intervjuer med representanter för förlag, lärosäten, andra myndigheter, intresseorganisationer samt författare av kurslitteratur. Vi har även bearbetat statistiska underlag samt rapporter och analyser som på olika vis beskriver kurslitteraturmarknaden och dess utveckling. Vi har vidare använt underlag från en enkät som besvarats av 520 aktiva högskole- och universitetsstudenter och som syftat till att kartlägga studenters syn på och användning av kurslitteratur. Se Bilaga 1 för en utförlig beskrivning av metod och dataunderlag.

1.3 Disposition

I kapitel 2 diskuteras vilka faktorer som påverkar försäljningen av svensk kurslitteratur. I kapitel 3 redogör vi för strukturella förutsättningar för att främja ett brett och relevant utbud av kurslitteratur. I kapitel 4 diskuteras de långsiktiga konsekvenserna av de utmaningar som präglar kurslitteraturmarknaden. I rapportens avslutande kapitel 5 sammanfattas utredningens slutsatser.

2. Förklaringar till kurslitteraturmarknadens utveckling

I detta kapitel ges en bild av hur kurslitteraturmarknaden utvecklats under senare år. Därefter beskrivs vilka faktorer som kan förklara marknadsutvecklingen, samt hur dessa faktorer hänger samman med trender och tendenser i samhället i stort. Kapitlets slutsatser sammanfattas i rutan nedan.

Sammanfattning

- Försäljningen av kurslitteratur i Sverige har historiskt legat på en stabil nivå, men de senaste åren har nyförsäljningen minskat kraftigt. År 2023 låg omsättningen på 293 miljoner kronor, vilket motsvarar 60 procent av den genomsnittliga nyförsäljningen per år under åren 2014–2018. Den minskade försäljningen har påverkat utgivningen, där försäljningen inom vissa områden sjunkit så lågt att det inte längre är lönsamt att ge ut kursböcker.
- En viktig förklaring till den minskande försäljningen av kurslitteratur är att studenterna i allt högre grad använder andra kanaler för att få tillgång till kurslitteraturen. Många studenter får tillgång till kurslitteratur via begagnatmarknaden, som under senare år vuxit i omsättning. Olaglig kopiering och spridning tycks också vara vanligt förekommande - 4 av 10 studenter har under innevarande termin hittat kurslitteraturen gratis på nätet. En källa till olaglig kopiering är Legimus. Också den legitima användningen av Legimus påverkar nyförsäljningen, eftersom verktyget ger målgruppen kostnadsfri tillgång till all kurslitteratur.
- Den minskade nyförsäljningen tycks inte främst bero på att kurslitteraturen ses som mindre viktig av lärosäten och studenter. Studenter läser i regel kurslitteraturen, även om användningen varierar inom gruppen. Förlagsutgiven, svensk kurslitteratur är vanligt förekommande på i synnerhet grundnivå, och lärosätena anser att kurslitteraturen fyller en viktig funktion för utbildningens kvalitet. Tendenser på en ökad användning av engelsk kurslitteratur respektive stödmaterial som komplement till kurslitteraturen finns dock, som påverkar försäljningen av svensk kurslitteratur negativt.
- På ett övergripande plan tecknar utredningen bilden av en perfekt storm, där den kraftiga nedgången i försäljning har flera orsaker. Dessa orsaker hänger i sin tur samman med trender och tendenser på en mer övergripande samhällsnivå, såsom försämrad läsförmåga hos studenter, ett ökat intresse för digitala format samt tillgång till ny teknik.

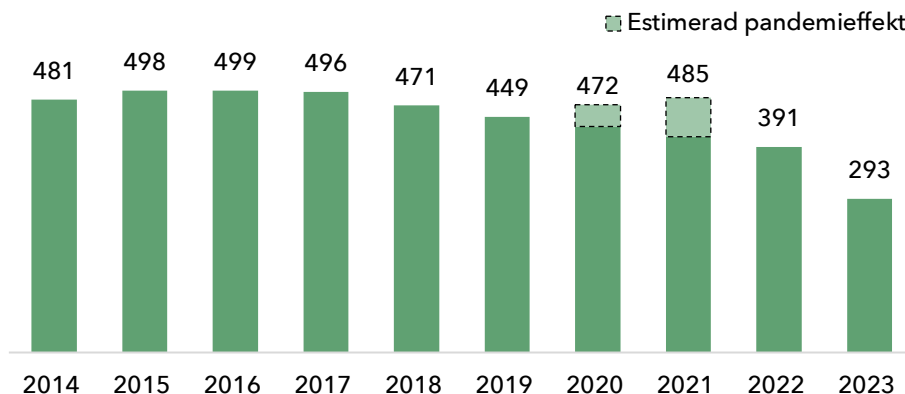
2.1 Nyförsäljningen av kurslitteratur har minskat över tid

Försäljningen av kurslitteratur har historiskt legat på en relativt stabil nivå. De senaste åren har marknaden dock minskat betydligt.

I Figur 1 nedan presenteras statistik över nyförsäljningen av kurslitteratur från Läromedelsföretagens medlemmar mellan år 2014–2023. Fram till år 2021 omsatte försäljningen av kurslitteratur knappt 500 miljoner kronor årligen (2023 års prisnivå). År 2019 minskande nyförsäljningen något, vilket följdes av en uppgång under Covid-19-pandemin. Företrädare för förlag beskriver i intervjuer att pandemin innebar att efterfrågan på kurslitteratur tillfälligt ökade till följd av ökade självstudier och sämre förutsättningar för begagnathandel och bibliotekslån på grund av restriktioner. I figuren redovisas därför en estimerad pandemieffekt år 2020 och 2021 baserad på avvikelser i trenden mellan år 2019 och 2022. Försäljningsökningen till följd av pandemin estimeras till 42 miljoner kronor år 2020 samt 75 miljoner kronor år 2021.

Efter pandemiåren har nyförsäljningen av kurslitteratur minskat kraftigt. Under 2022 sjönk nyförsäljningen av kurslitteratur till 391 miljoner kronor. Under 2023 minskade försäljningen ytterligare till 293 miljoner kronor, motsvarande 60 procent av den genomsnittliga nyförsäljningen per år under åren 2014–2018. Detta innebär att den årliga försäljningen per helårsstudent har minskat från 1 500 kronor till 900 kronor under de senaste åren.

Figur 1. Nyförsäljning av kurslitteratur i Sverige (miljoner kronor)

Källa: Läromedelsföretagen.

Not: Inflationsjusterade priser, 2023 års prisnivå.

Den minskade försäljningen har redan idag fått konsekvenser för förlagens utgivning av kurslitteratur. En företrädare för ett av de större förlagen berättar i en intervju att förlaget för några år sedan hade 15 utbildningsgrupper för utgivning av svensk kurslitteratur, men att de nu bara har 9 grupper kvar. En annan förlagsföreträdare säger att de fattat beslut om att kraftigt bromsa utgivningen av nya kursböcker såväl som nya upplagor av befintliga titlar. Ytterligare en förlagsrepresentant berättar att förlaget slutat ge ut kursböcker som bara för några år sedan utan tvekan hade givits ut.

Både statistik och intervjuer bekräftar således den problembild som ligger till grund för utredningen, men fördjupar också denna problembild. Den minskade nyförsäljningen har

inte bara bidragit till minskade intäkter för förlagen, utan tycks i flera fall också lett fram till en brytpunkt där försäljningen inom vissa områden sjunkit så lågt att det inte längre är lönsamt att ge ut kursböcker. "Man behöver inte titta in i framtiden. Vi befinner oss i ett akut läge nu", som en av förlagsrepresentanterna uttrycker det.

2.2 Flera faktorer påverkar kurslitteraturmarknaden, där ökad tillgång via andra kanaler är den mest framträdande

Som beskrivits i avsnitt 1.2, har utredningen undersökt tre övergripande faktorer med stor potentiell påverkan på nyförsäljningen av kurslitteratur: (i) lärosätens användning av kurslitteratur, (ii) studenters användning av kurslitteratur respektive (iii) studenters kanaler för tillgång till kurslitteratur.

Utredningen pekar övergripande på att den minskade nyförsäljningen främst beror på att studenter i allt högre utsträckning använder alternativa kanaler för att få tillgång till kurslitteratur. Några av dessa kanaler är legitima, såsom begagnatmarknaden, medan andra bygger på otillåten användning, spridning och kopiering. Den minskade nyförsäljningen tycks inte primärt bero på att kurslitteraturen ses som oviktig bland lärosäten och studenter. Dock finns bredare trender avseende kurslitteraturens former och egenskaper som påverkar försäljningen av svensk kurslitteratur negativt, såsom en ökad förekomst av engelskspråkig litteratur samt stödmaterial.

I nedanstående avsnitt vidareutvecklas resonemangen om dessa påverkansfaktorer.

2.2.1 KURSLITTERATUREN SES SOM VIKTIG AV LÄROSÄTENA MEN TENDENSER FINNS TILL EN FÖRÄNDRAD ANVÄNDNING

Utredningen pekar samlat på att förlagsutgiven kurslitteratur alltjämt spelar en viktig roll inom högre utbildning. Samtliga intervjuade lärosätesföreträdare anger att programmen som de företräder och/eller undervisar på använder förlagsutgiven kurslitteratur, i synnerhet på grundnivå. Även vetenskapliga artiklar och liknande material förekommer, men främst på masternivå.¹

Vårterminen 2024 hade en högskolekurs i genomsnitt 5,3 böcker med en median på 3 böcker. Variationen är dock stor mellan olika lärosäten, från i genomsnitt 2 böcker per kurs till 11 böcker per kurs.

I intervjuerna lyfts flera upplevda värden med att använda förlagsutgiven kurslitteratur. Ett värde handlar om att kurslitteraturen kompletterar lärarens kompetens, och därmed möjliggör en bredare och mer fullödig utbildning än vad som varit fallet om kurserna enbart baserades på lärarens kunskaper. Ett annat värde handlar om att kursböcker skänker struktur till undervisningens utformning. Det är exempelvis vanligt, i synnerhet på grundnivå, att föreläsningar och seminarier utformas med utgångspunkt i olika kapitel i kurslitteraturen. Ett tredje värde handlar om att kurslitteraturen främjar ett mer långsiktigt

¹ I fakturutan till höger presenteras uppgifter om antal böcker per kurs som genomsnitt och median. Uppgifterna kommer från Bright Education, som har sammanställt kurslitteraturstatistik som bygger på litteraturlistor från cirka 80-85 procent av alla kurser som erbjöds vid svenska lärosäten vårterminen 2024, exklusive vetenskapliga artiklar.

lärande, där studenterna bottenar i kunskapen, jämfört med om kurserna enbart baserats på föreläsningar och seminarier.

Samtliga intervjuade lärosätesföreträdare anger också att kurserna på programmen som de är ansvariga för och/eller undervisar i har förlagsutgiven kurslitteratur på listorna. I princip samtliga intervjuade lärosätesföreträdare anger vidare att de tror att kurserna kommer innehålla kurslitteratur om 5-10 år.

Att kurslitteratur fortfarande används brett inom högre utbildning bekräftas vidare av genomförd enkätundersökning bland studenter. En klar majoritet av studenterna som besvarat enkäten anger att de fick kurslitteraturlistor när de påbörjade sin utbildning. Totalt 65 procent anger att de fick en litteraturlista för den första delkursen/terminen, medan ytterligare 18 procent anger att de fick en litteraturlista för hela utbildningen.

Betydelsen av kurslitteratur enligt tre intervjuade lärosätesföreträdare

”En bra kurs byggs upp av två saker – läraren och kurslitteraturen. Om du har en jättebra lärare men dålig litteratur, kommer kursen som helhet ändå bli dålig. Och vice versa.”

”Det är finns en hundra procentig övertygelse hos både mig och mina kollegor att kurslitteraturen är helt central, det går inte att ha en kurs utan kurslitteratur.”

”Det är kurslitteraturen som bär studenterna till kunskapen. Kunskapsmålen nås genom att läsa litteratur. Det vi gör på föreläsningar ska hjälpa studenterna att laborera med kurslitteraturen.”

Svensk kurslitteratur ses generellt som viktig, men användningen varierar mellan nivåer och program

Av intervjuerna med lärosätesföreträdare framgår att utbildningar på grundnivå i regel genomförs på svenska och därmed i huvudsak utgår från svensk kurslitteratur. I några fall har detta varit ett principbeslut som föregåtts av en intern diskussion. Flera lärosätesföreträdare, oavsett program, anger att studenter som läser på grundnivå i första hand utbildas för den svenska arbetsmarknaden. Dessa studenter behöver därför kunna centrala begrepp på svenska, vilket i sin tur gynnas av svensk kurslitteratur. Företrädare för några specifika program, såsom lärarprogram, socionomprogram och juristprogram, framhåller också att yrkesutövandet i Sverige delvis skiljer sig från andra länder. Svensk kurslitteratur ses därför som viktig från ett rent innehållsmässigt perspektiv för att säkerställa relevans. Vidare upplevs studenternas lärande och progression främjas av att kurslitteraturen är på svenska. Denna uppfattning framförs främst av lärosätesföreträdare för utbildningar med lägre antagningspoäng, såsom lärarprogrammet, men förekommer även bland företrädare för program med högre antagningspoäng. En intervjuad företrädare för ett juristprogram säger:

Jag är i grunden emot engelska böcker, för studenterna lär sig sämre. Det finns en bok som heter ”På engelska förstår jag ungefär” som handlar om det. Vi är rätt duktiga på engelska i Sverige, men vi kan det inte lika bra som svenska. Det drar ned lärandet.

En ämnesansvarig för vårdvetenskap på ett sjuksköterskeprogram är inne på samma linje:

Vi letar absolut efter svensk kurslitteratur. Vår studentgrupp är svag jämfört med många andra, cirka 60 procent är utlandsfödda där engelskan inte alltid är så bra. Så svensk litteratur är viktig för att studenterna ska klara kurserna och kunna ta till sig innehållet. Det finns vissa anatomiböcker på engelska som är väldigt bra men vi väljer bort dem för att det blir för svårt på engelska.

Samtidigt visar intervjuerna med lärosätesföreträdarna att engelsk kurslitteratur förekommer i relativt hög grad, i synnerhet inom vissa program. Intervjuade företrädare för statsvetenskapliga och naturvetenskapliga program anger exempelvis att masterutbildningarna helt genomförs på engelska. Detta dels då det finns internationella studenter på masterutbildningarna, dels för att förbereda studenterna för en forskarkarriär som i regel kräver en god förmåga att skriva vetenskapliga artiklar på engelska. Även företrädare för program på masternivå som genomförs på svenska, anger att det är vanligare med engelsk kurslitteratur på denna nivå jämfört med grundnivån. Det förekommer också att enskilda kurser på grundnivå genomförs på engelska eller har engelsk kurslitteratur. Enligt intervjuade företrädare beror detta främst på att de undervisande lärarna kommer från andra länder och därmed inte kan hålla kursen på svenska. I enstaka fall anger även intervjupersonerna att en engelsk kursbok valts för att det inte funnits svensk kurslitteratur med motsvarande innehåll. Användningen av engelskspråkig kurslitteratur hänger även ihop med internationaliseringen inom högre utbildning, som vi beskriver mer ingående nedan.

Ökad användning av engelskspråkig litteratur och stödmaterial påverkar försäljningen av svensk kurslitteratur negativt

För att få en fördjupad förståelse för vilka faktorer som påverkar nyförsäljningen av kurslitteratur, har vi i intervjuerna ställt frågor om i vilken grad lärosätenas användning av kurslitteratur förändrats över tid.

På ett övergripande plan använder lärosäten kurslitteratur på samma sätt idag som man gjort historiskt. Som beskrivits ovan ses kurslitteratur fortfarande som ett viktigt fundament för undervisningen. Flera lärosätesföreträdare framhåller också att det finns praktiska begränsningar som resulterar i att kurslitteraturlistorna tenderar att se ungefär likadana ut över åren. En kursansvarig lärare har på ett teoretiskt plan visserligen en stor frihet att ta initiativ till att byta ut litteratur, men beslutet att förändra litteraturlistorna tas i regel högre upp i organisationen för att säkerställa att kursmålen kan nås. Det upplevs som både tidskrävande och krångligt att byta ut böcker i praktiken, eftersom det kräver att den kursansvariga sätter sig in i den alternativa litteraturen samt förändrar föreläsningar och seminarier för att dessa ska samspela med den nya litteraturen. Det leder enligt intervjuade företrädare i sin tur till att det oftast är enstaka böcker, snarare än hela innehållet, som byts ut på litteraturlistorna över tid. Mer omfattande översyner av kurslitteraturlistorna görs framför allt vid utveckling av nya program eller kurser, alternativt vid större programöversyner. Intervjuerna pekar samtidigt på att det finns tendenser till en förändrad användning av kurslitteratur rörande vissa aspekter.

En första aspekt rör förekomsten av engelskspråkig litteratur, som vuxit bland annat till följd av en ökad internationalisering av lärosätens verksamhet. Flera faktorer ligger till

grund för den ökade internationaliseringen. Exempelvis har Bolognaprocessen inneburit ökade förutsättningar för lärosätens internationella samarbeten och studenters mobilitet mellan olika länder inom Europa.² Vidare lämnade en statlig utredning år 2018 förslag på en nationell strategi för internationalisering av universitet och högskolor.³ Utredningen mynnade bland annat ut i en ny skrivning i högskolelagen (1992:1434), som anger att "den samlade internationella verksamheten vid varje högskola ska dels stärka kvaliteten i högskolans utbildning och forskning, dels bidra nationellt och globalt till hållbar utveckling". Flera lärosäten har under senare år också tagit fram egna strategier för internationalisering. Det ökade intresset för internationalisering har enligt flera intervjuade lärosätesföreträdare resulterat i fler internationella studenter samt forskare som undervisar på engelska under senare år, vilket i sin tur medfört en ökning av engelskspråkiga kurser och kursböcker.

Det ska dock nämnas att merparten av de intervjuade företrädarna upplever att den främsta ökningen av engelskspråkig kurslitteratur skedde för ett antal år sedan, där omfattningen upplevs ha legat på en förhållandevis konstant nivå de senaste åren. Det bekräftas också delvis av UKÄ:s statistik, som visar att antalet inresande internationella studenter bara ökat med cirka 4 000 individer de senaste fem åren – från 37 837 studenter läsåret 17/18 till 41 699 studenter läsåret 22/23.⁴ Fortfarande är antalet internationella studenter lägre jämfört med toppnoteringen på 46 691 individer läsåret 10/11, precis innan studieavgifter för studenter från tredje land (free-movers) infördes.

En andra aspekt av lärosätenas förändrade användning handlar om användning av stödmaterial som syftar till att underlätta för studenterna att ta till sig kunskapen i kurslitteraturen. Enligt flera intervjuade företrädare har det över åren blivit allt vanligare att kursansvariga tar fram stödmaterial, och att det skett en förflyttning i denna fråga över tid. Det kan exempelvis handla om instuderingsfrågor eller kompendium som lyfter fram litteraturens centrala innehåll, eller fylliga powerpointpresentationer från föreläsningar. Användningen av stödmaterial är i sin tur i hög grad kopplat till studenternas preferenser och förmåga att läsa kurslitteratur. Vi vidareutvecklar våra slutsatser kring detta i avsnitt 2.3.

2.2.2 STUDENTERNA ANVÄNDER KURSLITTERATUREN ÖVER LAG, MEN GRUPPEN SOM INTE LÄSER LITTERATUREN TYCKS HA ÖKAT

Som framgår av avsnitt 2.2.1 tycks kurslitteraturen övergripande fortfarande ha en stark ställning inom högre utbildning. Nyförsäljningen av kurslitteratur påverkas dock även av om studenterna i praktiken läser litteraturen.

Höstterminen 2023 var 383 500 studenter registrerade för studier vid universitet och högskolor.⁵ Det saknas av naturliga skäl data som ger en helhetsbild av studenternas användning av kurslitteratur. Studiens samlade dataunderlag pekar dock på att de flesta

² Bolognaprocessen inleddes runt millennieskiftet och har syftat till att göra Europa till ett sammanhållet område för högre utbildning. Idag är över 45 länder anslutna till Bolognasamarbetet.

³ SOU 2018:3 – *En strategisk agenda för internationalisering*

⁴ Högskolan i siffror (webbsida med statistik): <https://www.uka.se/integrationer/hogskolan-i-siffror/statistik?statq=https://statistik-api.uka.se/api/totals/60>.

⁵ UKÄ (2024) *Årsrapport 2024*. Rapport 2024:21.

studenter ser kurslitteraturen som viktig för att klara kurserna, vilket i sin tur implicerar att studenterna i regel använder sig av litteraturen. Bland studenterna som svarat på Läromedelsförfattarnas enkät anger 46 procent att det är mycket viktigt att ta del av kurslitteraturen som är kopplad till studierna, och ytterligare 34 procent att det är ganska viktigt. Vidare anger 64 procent av studenterna att de använder kurslitteraturen veckovis, och 85 procent att de använder litteraturen månadsvis. Enbart knappt 15 procent av studenterna anger att de sällan eller aldrig använder kurslitteratur. Också intervjuade lärosätesföreträdare upplever att studenterna över lag lägger vikt vid kurslitteraturen, även om det finns enstaka undantag.

Samtidigt indikerar genomförd datainsamling att gruppen studenter som inte läser kurslitteraturen ökat under senare år, av två skäl.

Det första skälet handlar om den senaste tidens lågkonjunktur och inflation som resulterat i en generell kostnadsökning i samhället som slagit särskilt hårt mot ekonomiskt svaga grupper, såsom studenter. En intervjuad författare bedömer att studenters försämrade ekonomi är ett av de främsta skälen till att hans böcker tappat i försäljning de senaste åren.

Det andra skälet handlar om det ökade utbudet av stödmaterial (se avsnitt 2.2.1). Stödmaterialet är inte tänkt att ersätta kurslitteraturen, utan underlätta studenternas lärande. Enligt flera lärosäten finns dock risk att stödmaterialet blir så omfattande att studenterna inte behöver läsa kurslitteraturen för att klara kursen. En intervjuad företrädare säger:

Vi pratar mycket om det internt, att det blivit mycket ppt-pedagogik som gör att studenterna inte behöver läsa så mycket eller så noga, utan det mesta presenteras i en föreläsning med ppt. Jag driver att ppt-presentationer ska vara reserverade för diagram och sånt man inte kan rita på tavlan, och text ska vara i punktform, inte textmassor. Men ibland ser vi presentationer från föreläsningar som ändå har långa textmassor. Studenterna är nöjda med lärarna som levererar mycket material gratis, där man klarar kursen om man bara läser ppt:n.

Att ett rikt utbud av stödmaterial minskar studenternas användning av kurslitteraturen fångas också av Läromedelsförfattarnas studentenkät. Det vanligaste skälet till att studenter inte läser kurslitteratur är att de upplever sig klara studierna ändå. På frågan om hur studenterna klarar sina studier utan kurslitteratur, svarar de allra flesta att de går på föreläsningarna, pluggar på gamla tentor samt läser material som lärarna delar ut. Cirka 20 procent anger att de använder sig av underlag som tagits fram av någon annan än lärosätet, såsom Youtube-filmer och anteckningar från tidigare studenter.

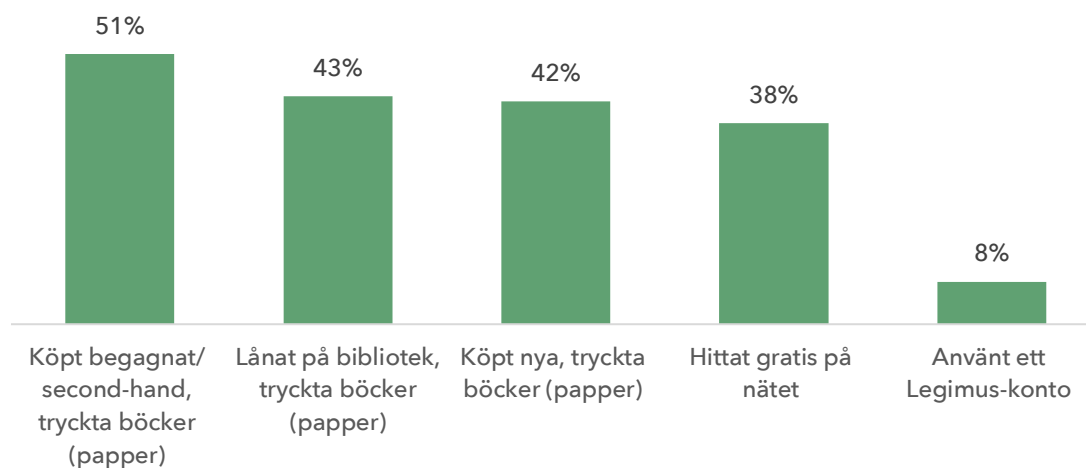
2.2.3 ÖKAD TILLGÅNG TILL KURSLITTERATUR VIA ANDRA KANALER

En tredje faktor med direkt påverkan på nyförsäljningen av kurslitteratur är studenternas tillgång till litteraturen via andra kanaler än nyförsäljning. Storleken på dessa kanaler varierar och påverkar nyförsäljningen på olika vis.

I Figur 2 beskrivs hur stor andel studenter som införskaffat kurslitteratur genom olika tillvägagångssätt under innevarande termin, baserat på svar från Läromedelsförfattarnas

enkät. Drygt hälften har köpt begagnad kurslitteratur medan drygt fyra av tio lånat böcker via bibliotek. Nästan lika stora andelar har köpt nya, tryckta böcker samt hittat kurslitteraturen gratis på nätet. Åtta procent har använt ett Legimus-konto.

Figur 2. Andel studenter som införskaffat litteratur via respektive tillvägagångssätt

Källa: Läromedelsförfattarnas studentenkät, som genomförts med stöd av Novus.

Följande fråga ställdes: "Om du tänker på denna termin, vad av följande har du gjort/använt när det gäller kurslitteratur som är kopplad till dina studier (dvs under perioden januari-maj)? Flera svar möjliga."

På ett övergripande plan pekar enkätsvaren på att studenter i hög grad får tillgång till kurslitteraturen genom andra kanaler än nyinköp. Några av dessa kanaler är legitima, såsom begagnatmarknaden, medan andra bygger på otillåten spridning och kopiering. Utredningens resultat pekar vidare på att de alternativa kanalerna vuxit i omfattning under senare år, och sannolikt haft relativt stor inverkan på nyförsäljningen av kurslitteratur. I nedanstående avsnitt vidareutvecklar vi våra slutsatser rörande detta.

Begagnatmarknaden är stor - och ökar genom nya digitala lösningar

Att köpa och sälja begagnad kurslitteratur kan vara fördelaktigt för studenter av flera skäl. Studenter har ofta en begränsad budget och att köpa begagnad kurslitteratur kan innebära minskade omkostnader under studietiden. Det finns även en miljöaspekt då en enskild fysisk bok kan återanvändas av flera studenter.

Även om begagnatmarknaden på kort sikt kan medföra positiva värden för studenter påverkar en all större handel med begagnad kurslitteratur de långsiktiga förutsättningarna på kurslitteraturmarknaden. En ökad begagnathandel riskerar att tränga ut nyförsäljningen på en redan ansträngd kurslitteraturmarknad, vilket på sikt innebär sämre förutsättningar för utgivning av kurslitteratur.

Begagnatmarknadens storlek är svår att uppskatta då försäljning till viss del sker direkt mellan studenter. Vi ser dock tydliga tendenser till att handel med begagnad kurslitteratur utgör en viktig kanal för studenter vid införskaffning av kurslitteratur. Som beskrivits i Figur 2 ovan anger drygt hälften av studenterna att de samma termin köpt begagnad kurslitteratur. Detta är enligt studenterna det vanligaste tillvägagångssättet för att

införskaffa kurslitteratur och kan jämföras med andelen studenter som angett att man köpt nya, tryckta böcker under samma termin vilken uppgår till 42 procent.

Marknaden för begagnad kurslitteratur har under de senare åren dessutom blivit mer organiserad och tillgänglig för studenter, där nya digitala lösningar har underlättat försäljning av kurslitteratur på distans. Två exempel på stora aktörer inom den digitala marknaden för begagnad kurslitteratur är Campusbokhandeln och Studentapan. Campusbokhandeln köper och säljer begagnad kurslitteratur, men bedriver även försäljning av ny kurslitteratur samt andra produkter såsom kontorsmaterial. Studentapan köper och säljer uteslutande begagnad kurslitteratur. Under perioden 2019–2023 tredubblades omsättningen för dessa aktörer vilket tyder på en ökad digital handel med begagnad kurslitteratur. År 2023 uppgick den totala omsättningen för dessa två företag till 285 miljoner kronor, vilket kan jämföras med nyförsäljningen av studentlitteratur som uppgick till 293 miljoner kronor samma år. Enbart Studentapans omsättning uppgick år 2023 till 125 miljoner kronor. Förutom dessa aktörer säljs stora mängder begagnad kurslitteratur även via plattformar såsom Blocket, Sellpy, Tradera och Facebook/Marketplace.

**Mellan åren 2019–2023
tredubblades
omsättningen för två av
de största aktörerna
inom begagnat-
marknaden**

Att begagnathandeln omsätter allt högre summor kan delvis bero på att den handel som historiskt skett mellan enskilda studenter flyttats till en kommersiell marknad. De nya digitala lösningarna har samtidigt inneburit att begagnatmarknaden gått från att vara lokal och platsbunden till nationell, vilket sannolikt bidragit till att begagnatmarknaden ökat i betydelse.

Även förlagen bedömer att begagnatmarknaden i allt större utsträckning påverkar förutsättningarna för nyförsäljning av kurslitteratur. Förlagsföreträdare betraktar visserligen begagnathandeln som en "naturlig" del av kurslitteraturmarknaden, men beskriver samtidigt att den är framträdande orsak till de rådande utmaningarna på kurslitteraturmarknaden. En intervjuad förlagsföreträdare uttrycker sig på följande vis:

Det som påverkar vår försäljning är främst begagnathandeln. Det har gjort att vi minskat vårt fokus på kurslitteratur. I stället fokuserar vi mer på andra områden.

Legimus används av allt fler studenter

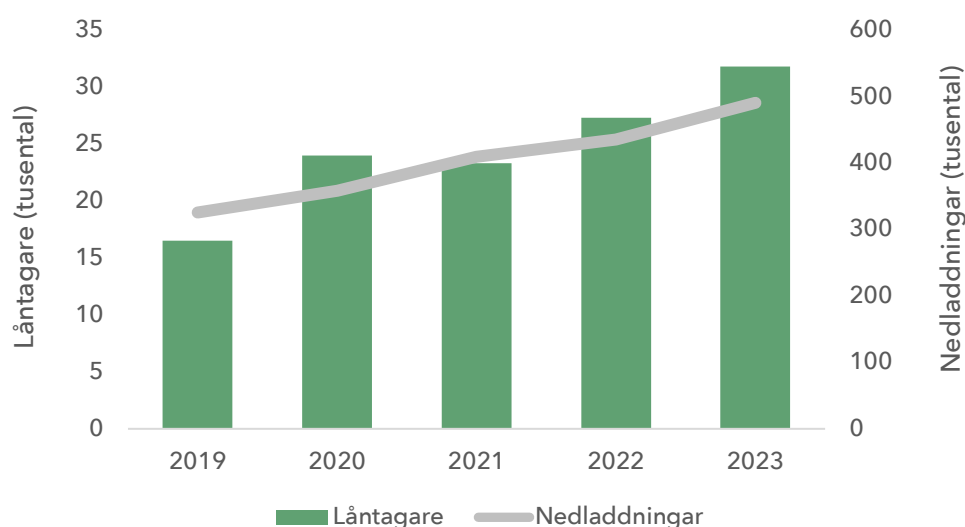
Legimus är en tjänst som tillhandahålls av Myndigheten för tillgängliga medier (MTM). Tjänstens syfte är att ge personer med läsnedsättning tillgång till anpassade medier såsom e-text-, tal- och punktskriftsböcker.

Funktionsnedsättningar som kan innebära att man anses ha en läsnedsättning, och därmed ges tillgång till Legimus, innefattar läs- och skrivsvårigheter, synnedsättning, fysiska funktionsnedsättningar, intellektuell funktionsnedsättning, neuropsykiatriska funktionsnedsättningar såsom autism och ADHD, samt tillfällig läsnedsättning genom till exempel skada eller sjukdom. En student kan ta del av anpassad kurslitteratur via Legimus genom sitt universitet- eller högskolebibliotek, där bibliotekspersonal gör en bedömning om en person har en läsnedsättning. Formellt intyg eller diagnos som styrker att en student har en läsnedsättning krävs således inte.

Tillgången till Legimus är kostnadsfri för de studenter som beviljas ett konto. En registrerad användare ges tillgång till hela utbudet inom Legimus - tillgången begränsas således inte till litteraturen som används inom de kurser man läser. Om en kursbok inte finns tillgänglig i Legimus kan en student beställa anpassade versioner av boken i de fall den är obligatorisk litteratur på en kurs där studenten är antagen. Myndigheten för tillgängliga medier beskriver i sin medieplan för Legimus att beställningar i princip aldrig avslås.⁶

Användningen av Legimus har ökat markant under de senaste åren - se Figur 3 där antalet låntagare samt nedladdningar genom Legimus som registrerats via högskolebibliotek framgår. År 2019 var 16 500 låntagare registrerade hos Legimus via högskolebibliotek. År 2023 uppgick antalet registrerade användare till 31 800, motsvarande nästan en dubbling jämfört med användarantalet år 2019. Även antalet nedladdningar via högskolebibliotek uppvisar en uppåtgående trend. Mellan 2019 och 2023 ökade antalet årliga nedladdningar med ungefär 50 procent från 326 000 till 490 000.

Figur 3. Låntagare och nedladdningar genom Legimus via högskolebibliotek

Källa: Myndigheten för tillgängliga medier (egen bearbetning)

Nedladdningar av kurslitteratur genom Legimus sker dock även via andra biblioteksformer än högskolebibliotek. En stor del av nedladdningarna sker exempelvis via folkbibliotek, som kan vara mer tillgängliga för en student än högskolebiblioteket vid det lärosäte man studerar vid. Sådana nedladdningar fångas inte av statistiken i figuren.

Det finns i dagsläget ingen offentligt tillgänglig statistik över det totala antalet kurslitteraturtitlar som laddas ned via Legimus. En räkneövning kan dock ge en fingervisning om omfattningen av nedladdning av kurslitteratur via Legimus om samtliga bibliotekstyper räknas in. En genomgång av de 100 mest sålda titlarna hos ett större förlag på kurslitteraturmarknaden visar att 55 procent av nedladdningen av kurslitteratur sker genom högskolebibliotek, medan resterande 45 procent av nedladdningarna sker genom andra biblioteksformer. Om detta förhållande generaliseras till nedladdningarna genom

⁶ Myndigheten för tillgängliga medier (2023) *Medieplan Legimus 2023*.

högskolebibliotek år 2023 kan den totala utlåningen av kurslitteratur via Legimus, genom samtliga biblioteksformer, uppskattas till nästan 900 000.

Den ökade användningen av Legimus kan sättas i relation till antalet helårsstudenter som på nationell nivå ökat med sex procent under perioden 2019-2023 – alltså betydligt mindre än ökningen av utlåningen via Legimus. Enbart ökningen av antalet högskolestudenter kan därför inte förklara den ökade användningen av Legimus.

En möjlig förklaring till den ökade användningen är att behoven ökat hos studenter. Stockholms universitet har i uppdrag att samla in uppgifter om lärosätens kostnader för pedagogiskt stöd till studenter med funktionshinder i studiesituationen. Inom ramen för detta uppdrag samlas information in om omfattningen på studenters funktionshinder i studiesituationen.⁷ År 2023 uppgick antalet studenter med dyslexi eller specifika läs- och skrivsvårigheter och som beretts tillgång till stödresurser i studiesituationen till 13 086. Detta innebär en ökning med en dryg tredjedel jämfört med år 2019 då antalet studenter med samma läsnedsättningar uppgick till 9 665. En viss trend med ökade behov av stöd i studierna kan således observeras i samhället. Notera att flera faktorer än dessa kan föranleda en läsnedsättning.

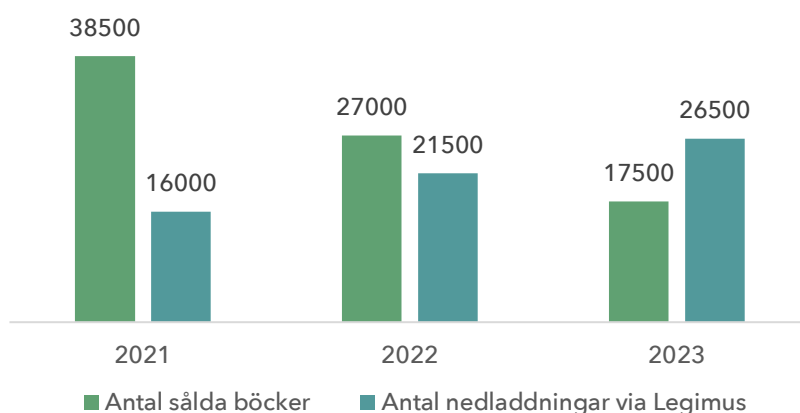
Användningen av Legimus uppvisar en relativt stor spridning mellan lärosäten. Antalet registrerade användare i relation till antalet helårsstudenter varierar från enstaka procent till en dryg tredjedel. Se Tabell 2 i rapportens tabellbilaga för sammanställning av utlåning per lärosäte. Medianandelen registrerade Legimus-användare uppgår till nio procent. Detta speglar resultaten i studentenkäten där åtta procent av respondenterna angivit att man använt ett Legimus-konto för tillgång till kurslitteratur under innevarande termin.

Legimus påverkar försäljningen av kurslitteratur på flera sätt

Tillgänglig statistik pekar på att förändringar i utlåning via Legimus sammanfaller med förändringar i nyförsäljning. I figur 4 görs en jämförelse mellan ett urval av 19 representativa titlar för fyra förlag och antal nedladdningar av samma titlar via Legimus. Försäljningen av dessa böcker har halverats under perioden 2021-2023 samtidigt som utlåningen via Legimus har ökat med över två tredjedelar. Även om det utifrån detta underlag inte är möjligt att utröna kausala effekter pekar mönstret på att utlåningen av böcker via Legimus påverkar åtminstone vissa titlar negativt.

⁷ Se Stockholms universitet – Årsredovisning 2023.

Figur 4. Sålda titlar jämfört med nedladdningar via Legimus

Källa: Läromedelsföretagen. Statistiken avser utvecklingen för 19 titlar publicerade av fyra olika förlag.

Att Legimus slår hårt mot enskilda titlar bekräftas också av intervjuer med författare. En författare berättar:

Jag har skrivit en bok som kom ut 1996 och som brukar säljas i 2000-2500 exemplar per år. Den har alltid sålt jättebra, men de sista åren har försäljningen gått ned. Nu är försäljningen nere på 1500 exemplar. Och samtidigt har jag fått veta att den laddats ned 1800 gånger via Legimus.

Förlag erhåller ingen ersättning för studenters användning av material som tillgängliggörs via Legimus. Den ökade användningen av Legimus, och den minskning i nyförsäljning som denna ökade användning medför, innebär därför att förlagen går miste om betydande intäkter.

Förutom minskade intäkter till följd av den legitima användningen av Legimus påverkas försäljningen dessutom av otillåten spridning och användning av materialet. Av de studenter som i enkäten uppgett att man använt Legimus anger ungefär hälften att en anledning har varit att tillgången till kurslitteratur är gratis (snarare än att de har behov från ett funktionsnedsättningsperspektiv). Det finns även trådar på Flashback som diskuterar kanaler för att få tillgång till kurslitteratur gratis, där Legimus nämns. "Enda effektiva sättet jag gjort det [införskaffat kurslitteratur gratis] på är att hitta en kursare med funktionsnedsättningar som har tillgång till Legimus, där finns allt gratis.", skriver exempelvis en användare i ett inlägg från 2021.⁸

Även intervjuerna med lärosätesföreträdare pekar på att Legimus delvis används av studenter som inte omfattas av målgruppen, även om den illegitima användningen tycks skilja sig mellan enskilda program och lärosäten. Vissa intervjuade lärosätesföreträdare har aldrig hört talas om Legimus, och anger att studenterna generellt har papperskopior av kurslitteratur med sig på föreläsningar och seminarier. Andra lärosätesföreträdare upplever att Legimus-användningen är förhållandevis utbredd bland studenterna på

⁸ <https://www.flashback.org/p74824562#p74824562>

kurserna som de undervisar i. En intervjuad lektor och tidigare studierektor på ett lärarprogram säger:

Det är en minoritet av studenterna som har med sig böckerna på seminarierna. Sen har de skärmar med sig. Jag frågade en gång om hur många som hade tillgång till litteraturen som pdf, och då räckte hälften upp handen. Det finns idag inget sätt att lagligt köpa pdf-böcker av kurslitteratur, som jag vet. Så det måste de fått det på annat sätt, där Legimus nog är en stor källa.

En annan lärosätesföreträdare berättar att en student frågade om kurslitteraturen fanns som talbok, och fick då till svar från en annan student att det fanns talböcker på Legimus som den första studenten kunde få kontouppgifter till. "Det som nästan gjorde mig mest chockad var öppenheten, att de pratade om det fastän jag stod bredvid", säger lärosätesföreträdaren i intervjun. "Jag tänkte att om det nämns så här öppet, då måste det vara helt normaliserat." Ytterligare en intervjuad företrädare säger:

Jag har uppfattat att studenter som inte har rätt till pedagogiskt stöd ändå har tillgång till Legimus och lyssnar på böcker. Det märker jag genom att de kommer till tentor och inte har böcker, utan vill ha med sina talböcker. Men de får inte det, för de har inte rätt till pedagogiskt stöd.

En kurslitteraturförfattare beskriver hur Legimus påverkar förutsättningarna för det egna författarskapet på följande vis:

Legimus är den största problemet. [...] jag vet att det är utbrett. Studenterna är inte omoraliska, de tänker nog inte ens på det. De försöker bara hitta vägar att få det gratis. Det är jättekonstigt, detta med Legimus. Det underminerar ju marknaden.

På ett övergripande plan kan en student få otillåten tillgång till Legimus-böcker på två sätt. Det första tillvägagångssättet innebär att en student som inte omfattas av Legimus målgrupp ändå får ett konto. Som nämnts ovan finns idag inget krav på att studenten ska uppvisa intyg på exempelvis en funktionsnedsättning för att få ett konto, men genomförd datainsamling pekar på att universitets- och högskolebiblioteken lägger vikt vid att studenten kan göra det troligt för bibliotekarien att hon eller han behöver ett konto. En intervjuad bibliotekarie på ett universitetsbibliotek säger exempelvis att hennes kollegor, som ansvarar för att utfärda Legimus-konton, brukar ställa flera frågor till studenter som ansöker för att säkerställa att de verkligen omfattas av målgruppen. Som tidigare nämnts finns samtidigt stora skillnader i antal användare mellan enskilda lärosäten, där andelen registrerade användare i relation till antalet helårsstudenter uppgår till en dryg tredjedel på vissa lärosäten (se Bilaga 2). Under förutsättning att dessa lärosäten inte har en ovanligt hög andel studenter med läsnedsättning, tyder detta på att studenter fått konto på Legimus utan att tillhöra målgruppen.

Det andra tillvägagångssättet handlar om att studenter med konto delar sina kontouppgifter med andra studenter, alternativt sprider böcker som laddats ned. I samband med att en användare får tillgång till Legimus undertecknas ett användaravtal, där användaren förbinder sig att inte sprida kontouppgifter eller böcker. Det finns i dagsläget dock relativt få tekniska begränsningar som försvårar denna typ av illegitim

spridning i praktiken. Det är exempelvis möjligt att vara inloggad med samma kontouppgifter på flera ställen samtidigt. Vidare sker utlåningen i form av att boken laddas ned av låntagaren, som sedan själv ansvarar för att radera boken efter att lånetiden på sex månader löpt ut.

Det finns en medvetenhet om dessa brister hos MTM, som driver ett internt utvecklingsarbete i syfte att stärka säkerheten. Enligt intervjuade företrädare ser myndigheten över möjligheterna att begränsa inloggning på samma konto via olika enheter samtidigt. Intervjuade företrädare uppger också att möjligheterna att införa vattenstämplar undersöks, i syfte att underlätta spårning av material som sprids. Det kan nämnas att det danska verktyget Nota (motsvarigheten till Legimus i Danmark) nyligen infört tekniska restriktioner för otillåten spridning av material, såsom en övergång från pdf-format till ePub samt skarpare kontohantering. Dessutom införs i början av 2025 en restriktion om att utlåning endast beviljas till individer som har rätt till specialpedagogiskt stöd vid ett lärosäte.

Även om MTM inför förändringar som stärker säkerheten i Legimus framgent, kommer detta dock inte åtgärda problemet med de kursböcker som redan lagts upp på internet för illegal spridning. Sammantaget pekar utredningen på att Legimus sannolikt har en betydande påverkan på försäljningen av i synnerhet enskilda titlar, som enligt förlagen får konsekvenser för möjligheterna att ge ut kurslitteratur i stort. Som tidigare nämnts skedde uppskattningsvis cirka 900 000 nedladdningar av kursböcker under 2023. Även utifrån ett antagande om att samtliga nedladdningar genomförs av studenter med läsnedsättning, och därmed uppfyller kraven för att ta del av material i Legimus, påverkas försäljningen negativt eftersom nedladdningarna innebär att studenterna får tillgång till litteraturen gratis. Utredningen pekar vidare på att det sker en otillåten spridning och kopiering via Legimus, dels genom att kontouppgifter delas med studenter utanför målgruppen, dels genom att nedladdade kursböcker sprids på internet.

Olaglig kopiering och spridning förekommer

Den olagliga kopieringen av kurslitteratur har historiskt varit ett problem. I takt med en ökad digitalisering har möjligheterna att sprida digitala versioner av kurslitteratur ökat. Omfattningen är av naturliga skäl svår att bedöma. I genomförd enkätundersökning anger dock 38 procent av studenterna att de innevarande termin har hittat kurslitteraturen gratis på nätet, vilket implicerar en betydande omfattning av olaglig spridning av kurslitteratur i digitalt format. Dessutom har 16 procent angivit att man lånat eller delat digitala kopior av kurslitteraturen av studiekamrater. Detta kan relateras till andelen studenter som uppger att man köpt litteratur digitalt via exempelvis Studora som uppgår till 7 procent.

**38 %
av studenter har
använt
kurslitteratur som
laddats ned gratis
via nätet.**

Att det förekommer olaglig spridning lyfts också fram av några av de intervjuade lärosätesföreträdarna. En intervjuad programansvarig, som också undervisar i flera kurser, säger exempelvis att han hört studenter berätta att de går ihop för att köpa en fysisk kursbok som de sedan konverterar till pdf-format. Även Legimus är som ovan nämnts en källa till spridning av otillåtet material.

I sammanhanget bör nämnas att viss kopiering av kurslitteratur i undervisningssyfte är tillåten. För förlagsutgiven kurslitteratur är det tillåtet att kopiera enstaka verk och mindre avsnitt enligt den så kallade 15/15-regeln. Enligt denna regel är det tillåtet att kopiera och dela 15 procent, men inte mer än 15 sidor, från en och samma från en och samma analoga förlaga (t.ex. en bok) per student och kalenderhalvår. För digitala publikationer är det tillåtet att kopiera motsvarande 15 A4-sidor per student och kalenderhalvår. Det är även tillåtet att kopiera enstaka avsnitt till presentationsbilder eller examinationsuppgifter.⁹

Ersättningen för kopieringen hanteras av Bonus Copyright Access (Bonus), som också återkommande genomför undersökningar för att få en bild av karaktären på den lagliga kopieringen. Bonus har inte i uppdrag att skatta den olagliga kopieringen, men enligt intervjuade företrädare för organisationen tyder deras undersökningar på att sådan förekommer bland lärare inom högre utbildning, även om det är svårt att bedöma omfattningen. Intervjuade företrädare för Bonus uppfattar vidare att okunskapen om vad som utgör laglig respektive olaglig kopiering ökat bland lärare till följd av den växande digitaliseringen.

I våra undersökningar har vi sett att det blivit vanligare att lärare inte ser eller förstår vad som är rätt eller fel. Och att det ökar risken för att det blir oavsiktliga fel. [...] Förr gick man till ett kopieringsrum, det var en väldigt aktiv handling. Men idag kan det vara så att man tar del av och sprider något utan att ens kanske förstå att man håller på med något olagligt.

I intervjun framhålls också att digitaliseringen lett till att kopierade texter kan få en längre livslängd jämfört med när kopieringen främst gällde tryckta verk. Detta då exempelvis stenciler i pappersformat i regel kastas eller går sönder, medan kopierade texter som ligger upplagda i pdf-format på en studentportal kan spridas i flera år.

Erfarenheter om otillåten spridning och kopiering av kurslitteratur i Danmark

Hur stor påverkan som den olagliga spridningen och kopieringen av kurslitteratur har för nyförsäljningen är av naturliga skäl svårt att svara på då mörkertalen är stora. Den danska organisationen Rettighetsalliancen genomförde dock under 2023 en kartläggning av piratkopieringens påverkan på nyförsäljningen av kurslitteratur i Danmark, vilket kan ge en fingervisning om motsvarande mönster i Sverige. Man estimerar att värdet på de illegala kopiorna motsvarar 31 procent av nyförsäljningen av kurslitteratur i Danmark. 59 procent av de olagliga kopiorna av kurslitteratur beräknas härstamma från Nota, den danska motsvarigheten till Legimus.¹⁰

Biblioteksutlåningen har återhämtat sig efter en nedgång under pandemin

Genom biblioteksutlåning kan studenter få tillgång till kurslitteratur utan kostnad. Relativt många studenter – ungefär fyra av tio – utnyttjar denna möjlighet (se Figur 2). I studentenkäten anger exempelvis en student att det första hen brukar göra när hen får

⁹ Bonus Copyright Access (2020). Kopieringsguide för högskola och universitet, <https://www.bonuscopyright.se/wp-content/uploads/2020/10/kopieringsguide-hogskola.pdf>

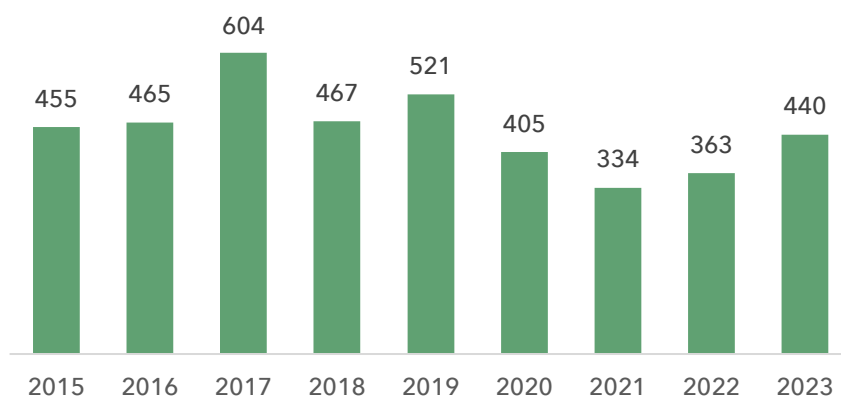
¹⁰ Rettighetsalliancen (2024). Årsberetning 2023

tillgång till litteraturlistor är att "undersöka pris, ifall det är rimligt att köpa eller bättre att låna".

Biblioteksutlåningen av kurslitteratur har varierat under de senaste åren. I Figur 5 beskrivs utlåningen av böcker inom kategorin *läromedel och kurslitteratur* vid högskolebibliotek under perioden 2015–2023.¹¹ Under pandemiåren minskade utlåningen, med en lägstanivå år 2021 med 334 000 utlånade böcker. Den relativt låga utlåningen under pandemin kan förklaras av studenters lägre närvaro på campus under denna period och att tillgången till högskolebibliotek därmed minskade.¹² Den lägre utlåningen under pandemiåren kan även relateras till den relativt goda försäljningen av kurslitteratur under samma period (se Figur 1). År 2023 återhämtade sig utlåningen – under detta år lånades 440 000 böcker ut via högskolebibliotek. Detta motsvarar drygt en utlånad bok per helårsstudent under helåret 2023.

Biblioteksutlåningen kan påverka nyförsäljningen genom att erbjuda ett kostnadsfritt alternativ till studenter. Även om relativt många studenter utnyttjar möjligheten att låna kurslitteratur via bibliotek är antalet utlånade böcker per student dock relativt lågt.

Figur 5. Initiala fysiska lån av böcker inom kategorin "kursböcker och läromedel" från högskolebibliotek (tusental)

Källa: Kungliga biblioteket.

2.3 Trender på samhällsnivå påverkar både lärosäten och studenter

I avsnitt 2.2 konstateras att den minskade försäljningen av kurslitteratur beror på en kombination av faktorer, där den viktigaste utgörs av att studenter i växande grad använder andra kanaler för att få tillgång till kurslitteratur. Också andra faktorer påverkar dock, såsom att lärosätens användning av stödmaterial har ökat.

För att få en fördjupad förståelse för lärosätenas och studenternas förändrade beteenden, har vi ställt frågor om detta i intervjuer med lärosäten, förlag, författare och

¹¹ Notera dock att statistiken i figuren nedan inte innefattar utlåning av kurslitteratur via andra typer av bibliotek, såsom folkbibliotek. Statistiken underskattar därför sannolikt den totala biblioteksutlåningen av kurslitteratur. Statistiken innefattar endast initiala lån och ej omlån.

¹² Se UKÄ (2022). *Aktiviteten på campus tillbaka till nivån före pandemin*.

intresseorganisationer. Sammantaget pekar intervjuerna på att det förändrade beteendet hänger samman med mer övergripande tendenser i samhället i stort, såsom förändrade preferenser, försämrad läsförmåga och ökad digitalisering. Nedan beskrivs dessa tendenser närmare.

2.3.1 STUDENTERNAS PREFERENSER KRING KURSLITTERATURENS FORMAT HAR FÖRÄNDRATS

I stort sett samtliga intervjuade företrädare för lärosäten anger att studenternas preferenser förändrats över tid, så till vida att det idag är betydligt vanligare att studenterna efterfrågar andra format än enbart tryckta böcker. Det handlar främst om e-böcker, men även ljudböcker. En återkommande reflektion i intervjuerna är att detta i sin tur beror på att studenterna idag har större erfarenhet av digitala läromedel från skolan, samt att de är mer vana vid att tillgodogöra sig böckers innehåll via digital teknik som mobiltelefoner och läsplattor. Detta bekräftas delvis av den genomförda enkätundersökningen bland studenter, där knappt hälften av respondenterna anger att de hade digitala läromedel i några eller flera ämnen i gymnasiet.

För att möta den växande efterfrågan på e-böcker lanserade Studentlitteratur den webbaserade studieplattformen Studora år 2022. På Studora säljs kurslitteratur i e-bokformat från Studentlitteratur samt ett antal andra förlag. Dessutom kan användare tillgång olika studieverktyg, såsom möjligheten att anteckna och stryka under direkt i boken. Plattformen är också tillgänglighetsanpassad genom funktioner såsom talsyntes och tangentsbordsnavigering för personer med nedsatt syn, färgseende och kognitiva svårigheter. Sedan dess har även fristående bokhandlare för digital kurslitteratur etablerat sig, såsom Bright Education. I likhet med Studora, fungerar Bright Education som en bredare studieplattform. Förutom att köpa kurslitteratur, kan användare också ladda ned gamla tentor, ladda upp egna dokument samt ta hjälp av en integrerad AI-chat.

Fortfarande är dock en relativt stor andel av kurslitteraturen endast tillgänglig i pappersformat. Enligt Studentlitteratur återfinns ungefär hälften av förlagets titlar på Studora. Plattformen har också titlar från Natur & Kultur, Gleerups och iUSTUS, men i något lägre omfattning. Bright Education har som ambition att sälja kurslitteratur från alla förlag. Enligt intervjuade företrädare begränsas dock utbudet av att det är dyrt att konvertera kurslitteratur till digitala format, i kombination med att förlag är osäkra på om försäljningen kommer vara tillräckligt stor för att göra investeringen lönsam. Också en intervjuad förlagsföreträdare nämner att försäljningen av digital kurslitteratur är osäker, eftersom studenter inte på samma sätt kan sälja vidare denna på begagnatmarknaden.

Att studenternas preferenser kring kurslitteraturens format har förändrats, i kombination med begränsningarna i utbudet av e-böcker, kan i sin tur öka studenternas illegitima användning av digitala verk. En intervjuad lärosätesföreträdare säger: "Jag uppfattar att det inte bara handlar om att det gratis, utan också om att de vill ha boken i ett format som de kan läsa från dator och mobil."

2.3.2 STUDENTERNAS LÄSFÖRMÅGA HAR FÖRÄNDRATS

En återkommande uppfattning som förs fram i flertalet intervjuer med såväl lärosätesföreträdare samt författare som själva undervisar, är att studenternas vana vid och förmåga att läsa och ta till sig kunskap via läsning har försämrats. På ett övergripande plan upplevs studenternas läsförmåga ha förändrats med avseende på två aspekter.

Försämrade förmåga att läsa och förstå långa texter

Den första aspekten handlar om att studenternas uthållighet samt förmåga att tolka långa och komplicerade texter har försämrats, det vill säga det som kallas *reading resilience*.¹³ Denna uppfattning återfinns i synnerhet bland företrädare för program med relativt låga meritpoäng, såsom lärarprogram och socionomprogram. Studenternas försämrade förmåga att läsa och tolka långa, komplexa texter har också uppmärksamats i andra sammanhang, bland annat i flera debattartiklar. Redan 2013 larmade nio historiker vid Uppsala och Linköpings Universitet om studenters bristande svenskkunskaper i en debattartikel i Uppsala Nya Tidning (UNT):¹⁴

Bland de studenter som nu kommer till oss direkt från gymnasiet har en majoritet problem med språket. [...] Språkproblemen yttrar sig i alla tänkbara undervisningssammanhang. Studenter missförstår muntlig och skriftlig information, klarar inte av att läsa kurslitteraturen, och förstår inte tentafrågorna.

Lärosätesföreträdare om studenters försämrade förmåga att läsa och tolka krävande text

”Studenternas förmåga att läsa och ta till sig kunskap från kurslitteratur har absolut blivit sämre de senaste åren. De behöver mer stöd. Jag kan få frågan från studenter om vad en innehållsförteckning är och hur den ska användas. Det fick jag aldrig förr.”

”Studierektorn berättade en talande anekdot. Han hade haft en introföreläsning i sociologi. Första föreläsningen. Sen hade studenter kommit fram och sagt att ’den här boken behöver vi väl inte läsa’, för de trodde att de bara skulle läsa 8 sidor i stället för från sidan 8. De har svårt att tolka instruktioner. [...] Vi har anställt flera språkpedagoger av detta skäl. Studenter behöver mer hjälp.”

”Vi pratar mycket internt om att studenterna har blivit sämre på att läsa. [...] Studenterna säger själva att de tycker att det är svårt att läsa långa texter, svårt att ta till sig kunskapen. De säger det rakt ut.”

Också i en nyligen publicerad artikel i Helsingborgs Dagblad lyfts studenters allt sämre läsförmåga och lägre allmänbildning. I artikeln beskrivs bland annat att det är ”uppenbart att [lärarens] studenter inte kan förhålla sig till långa flödande texter”, samt att den försämrade läsförmågan har resulterat i ”en slags flykt från kurslitteraturen”.¹⁵

¹³ Douglas K., Barnett T., Poletti A., Seaboyer J., och Kennedy R. (2015): ”Building reading resilience: re-thinking reading for the literary studies classroom” i *Higher Education Research & Development*. Reading resilience definieras i artikeln som ”students’ ability to read and interpret complex and demanding literary texts by drawing on advanced, engaged, critical reading skills”.

¹⁴ Enemark H. med flera (2013): ”Debatt: Våra studenter kan inte svenska” i *Uppsala Nya Tidning*, <https://www.unt.se/debatt/uppsala/artikel/vara-studenter-kan-inte-svenska/l6n0vdvr>.

¹⁵ Helsingborgs Dagblad (2024). ”Skånska toppstudenter kan inte läsa böcker: ”Orkar inte””, <https://www.hd.se/2024-11-11/skanska-toppstudenter-kan-inte-lasa-bocker-orkar-inte/>

Att studenternas förmåga att läsa och tolka långa texter har försämrats upplevs i sin tur ha flera orsaker. På några program framhåller intervjuade lärosätesföreträdare de sjunkande antagningskraven som en förklaring, som i sin tur hänger samman med vissa utbildningarnas sjunkande attraktivitet samt satsningar på en breddad rekrytering. Flertalet lärosätesföreträdare framhåller även barns och ungdomars förändrade läsvanor som en viktig förklaring. Också artikelförfattarna till tidigare nämnda debattartikel i UNT är inne på denna linje. De menar att studenternas språkproblem inte främst beror på dyslexi eller andra modersmål än svenska, utan på bristande läserfarenhet.¹⁶

Förändrade förväntningar på hur krävande studierna ska vara

Den andra aspekten av den försämrade läsförmågan handlar om studenternas förväntningar på hur krävande studierna ska vara. Flera intervjuade lärosätesföreträdare använder begreppet "curlade" för att beskriva hur studenter som stöter på svårigheter förväntar sig att lärosätet ska lösa dessa svårigheter, snarare än att de själva ska intensifiera sina studier. Några intervjupersoner reflekterar över att detta kan bero på att ett skifte skett redan på grund- och gymnasienivå, där ansvaret för elevens lärande har förskjutits med större fokus på skolans ansvar i förhållande till elevens eget ansvar.

På ett övergripande plan, tycks således studenternas förmåga att läsa kurslitteratur försämrats både vad gäller faktisk förmåga och motivation att anstränga sig, även om det är viktigt att betona att detta inte gäller alla studenter. Genomförda intervjuer med lärosätesföreträdare pekar på att den upplevda försämringen i läsförmåga i sin tur bidragit till att lärosäten i allt högre grad erbjuder stödmaterial i form av sammanfattningar, läsanvisningar, instuderingsfrågor och fylliga föreläsningpresentationer (se avsnitt 2.2.1). Det gäller i synnerhet program med lägre antagningspoäng.

Stödmaterialet syftar till att stötta studenterna, men har enligt flera lärosätesföreträdare också en ekonomisk drivkraft. Detta då ersättningen för lärosätens utbildningsverksamhet baseras på antalet registrerade

Lärosätesföreträdare om studenters förändrade förväntningar på hur krävande studierna ska vara

"De fastnar i tekniken, de kan inte fokusera på innehållet. Det känns som att de har svårare att kämpa. De ger inte upp, men de söker de lätta lösningarna. [...] Men vissa saker finns det inga genvägar till, man måste bara lägga ned timmarna. Och det verkar de ha svårt att acceptera."

"Studenternas vana vid att få kunskap via läsning har förändrats. De vill ha mer färdigt, de vill veta vad de ska läsa. Det är en problematik från gymnasiet, de är vana vid att de ska läsa vissa instuderingsfrågor, de blir curlade. Det kan alltså vara en urholkning i kvaliteten på gymnasienivå.

De efterfrågar ofta mer stöd i början av utbildningen och då säger vi nej, att de ska läsa.

Och då lär de sig att de måste det. De är lite curlade, vana vid att inte behöva anstränga sig."

"Om man har särskilda svårigheter så ska man såklart få stöd. Men det har skett en glidning i synen på detta som inte är helt bra. Nu kan det handla om att en student tycker att det är tråkigt eller svårt att läsa en lång text, och därför vill att jag ska sammanfatta de viktigaste poängerna.

Det finns en förväntan på att jag ska göra studierna roliga och enkla."

¹⁶ Enemark H. med flera (2013): "Debatt: Våra studenter kan inte svenska" i *Uppsala Nya Tidning*, <https://www.unt.se/debatt/uppsala/artikel/vara-studenter-kan-inte-svenska/l6n0vdvr>.

helårsstudenter samt avklarade högskolepoäng (helårsprestationer), vilket ger incitament för lärosäten att styra mot en hög genomströmning. Enligt flera intervjuade lärosätesföreträdare finns en växande målkonflikt mellan kraven på en hög genomströmning respektive en utbildning av hög kvalitet, i synnerhet på utbildningar med lägre antagningspoäng. En företrädare för ett lärarprogram säger:

Man serverar åt studenterna så att de kan klara kurserna, men de får inte den fördjupade förståelsen. Det är det som blir kvalitetsfrågan, de kan bli godkända på en kurs men de bottenar inte i kunskapen. Det är en ständig konflikt hos oss, att inte 'teach for the test'. Eftersom vi har en resurstilldelning som är kopplad till våra prestationer. I kurser där många blir underkända, då får vi direkt ögonen på oss - varför ser det ut så här? Och då blir det tryck på att öka genomströmningen, och då drar det mot att servera studenterna mer.

På ett mer övergripande plan pekar genomförd datainsamling på att en ökad användning av stödmateriel kan leda till att studenterna i allt högre grad kan klara kurserna utan att läsa kurslitteraturen. Det leder i sin tur till att färre studenter köper litteraturen.

2.3.3 DIGITALISERING OCH ÖKAD TILLGÅNG TILL NYA TEKNISKA LÖSNINGAR

En tredje faktor som indirekt bedöms ha stor påverkan på försäljningen av ny, svensk kurslitteratur är de senaste årens teknikutveckling. Som tidigare nämnts har nya tekniska lösningar i form av exempelvis appar gjort det enklare att sälja och köpa begagnad kurslitteratur över hela landet, vilket medfört att begagnatmarknaden gått från att vara lokal/regional till att bli nationell.

Teknikutvecklingen är också en viktig förklaring till den ökade utlåningen av tillgängliggjord kurslitteratur via Legimus. MTM har sina rötter i Talboks- och punktskriftsbiblioteket (TPB), som grundades 1980 för att producera och tillhandahålla talböcker och punktskriftsböcker till personer med syn- eller läsnedsättningar. År 2013 bytte myndigheten namn till MTM, för att återspegla organisationens breddade uppdrag. Enligt intervjuade företrädare har myndigheten således under lång tid arbetat med att tillgängliggöra medier, men att detta arbete historiskt sällan medfört problem från ett upphovsrättsligt perspektiv. En intervjuad företrädare säger:

Det här är en verksamhet med lång historik som började med kassetboxar som biblioteken hade i sina hyllor. Sen kom verktyget Daisy, som lanserades i en kontext där fokus framför allt var att nå läsarna. [...] Legimus web och app lanserades 2013. Vi har tidigare bedömt att attraktiviteten i de tillgängliggjorda medierna inte var så hög, så det är detta vi framför allt styrt mot. Problemet har inte varit att vi nått ut till personer som inte ska ha tillgång, utan att vi inte nått ut till dem som vi borde nå.

De senaste åren har Legimus utökats med nya funktioner, såsom möjligheten att ladda ned e-böcker och talböcker. Det har främjat tillgängliggörandet, men också ökat riskerna för otillåten spridning och kopiering av digitala versioner av kurslitteratur. Som tidigare nämnts har MTM vid tidpunkten för författande av denna rapport dock för avsikt att se över tekniska lösningar för att minska möjligheterna för otillåten spridning av material i Legimus.

En ytterligare aspekt av teknikutvecklingen är att AI-lösningar såsom ChatGPT möjliggjort nya möjligheter för studenter att tillgodogöra sig innehållet i en kurs. Lärosätesföreträdare vittnar om att sådana verktyg används i allt större utsträckning av studenter. Exempelvis används verktygen för att sammanfatta innehållet i ett ämne eller kurs, men även mer avancerade tillvägagångssätt nämns, såsom att studenter skapar egna GPT:er baserat på innehållet i digitala versioner av kurslitteraturen.

På ett övergripande plan är både begagnatmarknaden och den otillåtna spridningen och kopieringen av kurslitteratur driven av studenter begränsade ekonomi. Flera intervjupersoner framhåller att studenter i alla tider försökt hitta billiga sätt att få tillgång till kurslitteraturen, men att de senaste årens teknikutveckling öppnat upp för nya vägar.

3. Den svenska kurslitteraturens strukturella förutsättningar

Kurslitteraturen spelar en viktig roll för undervisningen inom högre utbildning. Utgivningen av ny kurslitteratur är dock beroende av att det är ekonomiskt lönsamt för förlagen att ge ut kursböcker. Som framgår av tidigare kapitel, uppvisar försäljningen av kurslitteratur en negativ trend de senaste åren, som i sin tur har flera orsaker.

Mot denna bakgrund är det intressant att undersöka hur förutsättningarna för att hantera en vikande marknad och främja ett brett utbud av relevant kurslitteratur ser ut på en mer strukturell nivå. I detta kapitel redogör vi för studiens slutsatser rörande denna fråga med avseende på tre aspekter. Inledningsvis diskuteras i vilken grad det finns en strategisk diskussion om kurslitteraturens betydelse, villkor och framtidsutsikter på policynivå. Därefter redogörs för förutsättningarna att författa kurslitteratur. Avslutningsvis redogör vi för förekomsten av forskning om kurslitteratur.

I rutan nedan sammanfattas kapitlets slutsatser.

Sammanfattning

- De strukturella förutsättningarna för att främja ett brett utbud av relevant och högkvalitativ kurslitteratur är begränsade.
- Trots att kurslitteratur är central i högre utbildning saknas en samlad strategisk diskussion på policynivå om dess villkor och framtidsutsikter. Kurslitteraturens betydelse diskuteras ofta i specifika sammanhang, men det finns ingen tydlig aktör eller forum som behandlar frågan från ett helhetsperspektiv.
- Forskares incitament och förutsättningar att skriva kurslitteratur begränsas genom brist på tid, låg akademisk meritering och låg ekonomisk avkastning. Detta kan leda till att färre forskare prioriterar att skriva kursböcker, vilket påverkar utbudet negativt.
- Forskningen om kurslitteratur i Sverige är mycket begränsad. Få forskningsprojekt och vetenskapliga publikationer behandlar specifikt kurslitteratur, trots dess centrala roll i utbildningssystemet.

3.1 Begränsad diskussion om kurslitteratur på policynivå

För att få en bild av om och på vilket sätt som kurslitteratur diskuteras på policynivå har vi genomfört intervjuer med ett antal nyckelaktörer med uppdrag kopplat till högre utbildning. Intervjuerna omfattar bland annat företrädare för UKÄ, UHR, Utbildningsdepartementet, Saco:s studentorganisation och SUHF. Vi har också ställt frågor till intervjuade lärosätesföreträdare om huruvida kurslitteratur diskuteras inom organisationen. Två övergripande slutsatser är möjliga att dra från dessa intervjuer.

För det första pekar intervjuerna på att kurslitteratur förekommer som fråga i flera diskussioner som rör högre utbildningars upplägg och genomförande. I stort sett samtliga

lärosätesföreträdare beskriver att kurslitteratur med jämna mellanrum diskuteras i interna programråd eller liknande styrning- och samordningsorgan. Diskussionerna är i första hand kopplade till programutveckling eller revideringar av kursupplägg och litteraturlistor. På flera lärosäten pågår dock också diskussioner om användningen av kurslitteratur på ett mer principiellt plan. En intervjuad företrädare berättar att kurslitteraturens svårighetsgrad och användningen av stödmaterial behandlats i samband med en vidare diskussion om hur krav på genomströmning ska balanseras med kvalitetskrav. En annan företrädare berättar att kurslitteraturen varit föremål för en intern diskussion om hur kursansvariga kan samverka mer systematiskt och strategiskt med universitetsbiblioteket. Ytterligare en företrädare berättar att kurslitteratur återkommande nämns i diskussioner om kvalitetsutveckling, exempelvis hur tentamina bör utformas för att främja och testa studenternas lärande på djupet i relation till litteraturen. Det förekommer också diskussioner om kurslitteratur i relation till AI.

Kurslitteratur uppmärksammas också delvis i centrala organisationers arbete med högre utbildning. Inom UHR tas frågan om kurslitteratur och klarspråk i viss mån upp i diskussioner som rör myndighetens uppdrag att främja breddad rekrytering. Inom SUHF diskuteras kurslitteratur delvis i anslutning till frågor som rör öppna lärresurser och tillgängliggörande. Även inom UKÄ är kurslitteraturen i viss mån en fråga, då den i vissa fall belyses i de utbildningsutvärderingar som myndigheten ansvarar för. Det utgör inte ett formellt krav att skicka in litteraturlistorna i samband med självvärderingen som lärosätena ska genomföra, men enligt intervjuad företrädare för myndigheten förekommer ofta litteraturlistor i de fall kursplanerna ingår som underlag i utvärderingen. I vissa fall kan bedömargrupperna be lärosätena om litteraturlistorna för att få en ökad förståelse för utbildningens upplägg. Kurslitteraturen nämns dock sällan i bedömargruppernas skriftliga yttranden. "Kurslitteraturen är relevant, men inte en avgörande faktor i bedömningen av utbildningskvalitet," uttrycker företrädaren för UKÄ.

För det andra visar intervjuerna att även om kurslitteratur återkommande nämns i diskussioner om specifika aspekter av högre utbildning, saknas en strategisk diskussion om kurslitteraturens ställning, villkor och framtidsutsikter utifrån ett bredare helhetsperspektiv. Kurslitteraturen diskuteras enligt intervjuad företrädare för Utbildningsdepartementet inte heller som fråga inom Regeringskansliet eller politiken.

Intervjuerna tyder på att avsaknaden av en strategisk diskussion har flera förklaringar. En anledning är att det inte finns någon självklar samhällsaktör som äger frågan. En annan förklaring är att utbudet av kurslitteratur ses som en fråga som hanteras av marknaden, där behovet av en strategisk diskussion på policynivå således upplevs som begränsat. Sammantaget innebär detta att det idag inte finns något självklart forum där frågan om kurslitteraturens roll och framtid kan lyftas in.

3.2 Forskare har låga incitament att författa kurslitteratur

En viktig förutsättning för utgivning av kurslitteratur är att forskare har intresse och möjlighet att skriva böcker av hög kvalitet som kan användas i undervisning vid universitet och högskolor. Idag är incitamenten för forskare att författa kurslitteratur dock begränsade. Förutsättningarna att författa kurslitteratur påverkas negativt av tre

huvudsakliga faktorer: (i) brist på tid, (ii) lågt akademiskt meriteringsvärde, samt (iii) låg ekonomisk avkastning. Respektive påverkansfaktor beskrivs närmare nedan.

Brist på tid

Akademiska anställningar omfattar ansvarsområden som kretsar kring utbildning och forskning. Huruvida tyngdpunkten ligger på undervisning eller forskning beror i viss utsträckning på anställningstypen, där lektorer och adjunkter primärt fokuserar på undervisning medan exempelvis post-docs och professorer generellt lägger mer tid på forskning. Oavsett anställningstyp och primära ansvarsområden begränsas förutsättningarna att författa kurslitteratur av att detta kräver en omfattande tidsmässig insats. Författarskapet riskerar gå ut över andra ansvarsområden, såsom att bedriva forskning, ansöka om forskningsmedel, undervisa, samt handleda studenter. En intervjuad författare uttrycker sig på följande vis:

Det finns nästan inget utrymme inom tjänsten att skriva. Vi har 20 procents tid utöver undervisning, men då måste vi söka medel, skriva vetenskapliga artiklar som väger mycket tyngre, och mycket annat. Så det är svårt att få tid att skriva de där böckerna man vill skriva.

I intervjuer beskriver författare att man helst skriver "standardverk" som kan användas av en bred grupp studenter snarare än litteratur inom smalare områden. Att författa sådana verk tar dock mycket tid i anspråk och kräver dessutom ofta att man skriver tillsammans med andra forskare, vilket kan kräva ytterligare resurser. En konsekvens av dessa utmaningar är att kurslitteratur i relativt stor utsträckning skrivs inom ramen för forskningsprojekt. På så vis kan tid till författandet frigöras, men detta innebär även att innehållet i litteraturen riskerar att bli relativt snävt och fokusera på smala områden, snarare än att ha karaktären av ett bredare standardverk. Resultaten av forskningen kan även sammanfattas som bidrag till antologier, då tiden ofta räcker för att författa ett enskilt kapitel i en sådan bok. I intervjuer bedömer dock flera kursansvariga att antologier inte fyller samma funktion som mer sammanhållna verk. Alla kapitel i en antologi är sällan relevanta för innehållet i en kurs. Antologier har dessutom sällan samma röda tråd som en monografi. Att utgå från enskilda kapitel i ett flertal böcker i kurslitteraturlistor kan även innebära att studenter behöver köpa flera böcker till en enskild kurs. En författare beskriver dessa förhållanden på följande sätt:

Tiden är knapp att skriva kurslitteratur. [...] Det leder till att svensk kurslitteratur [inom lärarutbildningar] präglas av antologier. Det säger jag tyvärr, för antologier är inte lämpade som läromedel och kurslitteratur, de skapar en splittring.

Lågt akademiskt meriteringsvärde

En ytterligare faktor som begränsar incitamenten att författa kurslitteratur är att det inte är lika akademiskt meriterande som publicering i akademiska tidskrifter. Eftersom tiden att författa kurslitteratur är begränsad prioriterar forskare av karriärmässiga skäl därför ofta aktiviteter som är mer akademiskt meriterande. En intervjuad författare ger följande exempel:

Just nu är det så att jag faktiskt väger mellan att skriva en bok eller skriva en vetenskaplig artikel, och jag vet att det senare kommer väga tyngre när jag söker en docentur.

Betydelsen av detta varierar mellan olika anställningstyper inom akademien. Exempelvis har nydisputerade forskare generellt ett högt karriärmässigt intresse av att utöka sina akademiska meriter genom att bedriva forskning och skriva akademiska artiklar. Seniora forskare som nått en hög akademisk nivå, såsom professorer, har dock inte samma karriärmässiga behov att ägna sig åt forskning och kan därför ha möjlighet att ägna mer tid åt att författa kurslitteratur. En professor uttrycker sig på följande vis:

Jag är ju nu professor, så behöver inte bry mig om akademiska poäng. Nu kan jag skriva kurslitteratur.

Även förlagen upplever problem med att författandet av kurslitteratur inte ger samma karriärmässiga möjligheter som andra delar av en akademisk tjänst. En förlagsföreträdare säger följande:

Att skriva kurslitteratur kommer långt ned på deras [forskarnas] priorlista för det ger inte akademiska meriter på samma sätt som en artikel.

Låga ekonomiska incitament

Förutom brist på tid och begränsat akademiskt meriteringsvärde begränsas författandet av kurslitteratur av att de ekonomiska incitamenten är låga.

Ersättningsmodellerna för att författa kurslitteratur baseras huvudsakligen på en procentsats av försäljningsintäkterna. Storleken på denna ersättning kan variera något, exempelvis mellan olika förlag, men har generellt legat på samma nivåer över tid. Till följd av lägre försäljningssiffror minskar dock förutsättningarna att nå en rimlig ekonomisk avkastning i relation till den arbetsinsats som krävs för att författa kurslitteratur. En intervjuad författare beskriver situationen på följande vis:

Förr var det värt att skriva en bok. Jag har tjänat bra på en bok jag gav ut. Men det är bonuspengar, jag jobbar som lärare i första hand. [...] Nu är det inte värt det tycker jag. De böcker jag känner till säljer så lite så det är lika bra att lägga ut kompendier direkt på nätet.

Utmaningarna med försämrade villkor för författare lyfts även av förlagsföreträdare. Förlagen upplever att det till följd av lägre försäljning och därmed sämre ekonomiska villkor blivit svårare att rekrytera författare för att skriva kurslitteratur.

Personliga drivkrafter avgörande

Sammanfattningsvis beskriver i stort sett samtliga intervjuade författare att man skriver kurslitteratur *trots* rådande förutsättningar snarare än *tack vare* dem. Brist på tid, lågt akademiskt meriteringsvärde och låga ekonomiska incitament är exempel på faktorer som begränsar möjligheterna att ägna sig åt att författa kurslitteratur.

Den motiverande faktorn för författarskapet är i stället kopplat till personliga drivkrafter, såsom att man uppskattar den kreativa processen, anser att skrivande är roligt och

utvecklande, eller att man vill nå ut med sin kunskap till en bredare publik. Författare vittnar även om att man vill författa en bok som man själv saknat i undervisningen. Som diskuterats ovan har dock relativt få forskare möjlighet och incitament att ägna sig åt författarskapet – och antalet riskerar att bli allt lägre i och med den minskade försäljningen av kurslitteratur.

3.3 Forskningen om kurslitteratur är begränsad

En tredje aspekt av de strukturella förutsättningarna för att främja ett brett och relevant utbud av kurslitteratur, är förekomsten av forskning inom området. Forskning har potential att fungera agendasettande samt bidra till kunskap om kurslitteraturens roll och betydelse inom högre utbildning.

För att kartlägga omfattningen av svensk forskning om kurslitteratur har vi utgått från en kombination av metoder. Vi har genomfört sökningar i forskningsdatabaser samt inhämtat information i de intervjuer som genomförts inom ramen för denna utredning.

Sammantaget pekar datainsamlingen på att forskningen om kurslitteratur vid svenska lärosäten är mycket begränsad.

Vi har inledningsvis gjort sökningar i databasen Swecris. Denna databas omfattar projekt som beviljats finansiering från Vetenskapsrådet samt ytterligare tolv forskningsfinansiärer.¹⁷ Databasen innehåller vid tidpunkt för författande av denna rapport information om ungefär 60 000 beviljade forskningsprojekt med en sammanlagd finansiering om 187 miljarder kronor. I databasen finns information om beviljade forskningsprojekt från och med 2008.

För att identifiera projekt som omfattar kurslitteratur har vi gjort textsökningar i de projektbeskrivningar som registrerats i databasen. Dessa nyckelord har omfattat varianter av begreppet "kurslitteratur" samt närbesläktade ord på svenska och engelska. Efter sökningen har en manuell genomgång gjorts av de projektbeskrivningar som genererat en träff.

I urvalsprocessen identifierades fem projekt som omfattar forskning om kurslitteratur. Ett exempel på projekt är ett samarbete mellan KTH och MTM som syftar till att belysa lyssningströtthet när man lyssnar på kurslitteratur med syntetiskt tal. Ett ytterligare projekt syftar till att belysa utmaningar med att studera på högskola samt tillgodogöra sig innehållet i kurslitteraturen med dyslexi. Ytterligare enstaka projekt omfattar studier av konsekvenser för inläringen av att använda engelsk kurslitteratur.

Vi har även genomfört sökningar efter publicerad forskning om kurslitteratur i databasen Swepub. I denna databas publiceras data om forskningsresultat vid svenska lärosäten i form av vetenskapliga artiklar, böcker, avhandlingar, konferensbidrag, bokkapitel, rapporter, konstnärliga arbeten med mera. Ungefär 70 000 publikationer registreras årligen i Swepub. Även i denna sökning användes varianter av begreppet kurslitteratur

¹⁷ Förutom Vetenskapsrådet omfattar databasen projekt som finansierats av Vinnova, Forte, Formas, Hjärt-Lungfonden, Energimyndigheten, Östersjöstiftelsen, Rymdstyrelsen, Riksbankens Jubileumsfond, Stiftelsen för kunskaps- och kompetensutveckling, Familjen Kamprads stiftelse, Institutet för arbetsmarknad- och utbildningspolitisk utvärdering (IFAU) samt Statens geotekniska institut.

samt närbesläktade ord på svenska och engelska. Därefter genomfördes en manuell genomgång av de projekt som identifierades i sökningen.

Urvalsprocessen resulterade i nio referee-granskade tidskriftsartiklar som behandlar ämnet kurslitteratur. Lika många referee-granskade konferensbidrag identifierades. Om sökningen utvidgas till att även omfatta rapporter utökas resultaten med ett trettiotal träffar. En majoritet av dessa rapporter omfattar kartläggningar av kurslitteraturen inom ett ämnesområde eller specifikt program vid ett lärosäte utifrån ett genusperspektiv – exempelvis i vilken utsträckning litteraturlistor inom olika ämnesområden eller lärosäten innehåller litteratur som författats av män respektive kvinnor.

Några begränsningar för analysen bör nämnas. Sökningarna i Swecris och Swepub täcker en stor del av den forskning som produceras i Sverige, men det är förstås möjligt att viss forskning om kurslitteratur inte fångas upp av dessa databaser. Det är även möjligt att de sökord som används i analysen inte fångat all forskning som rör kurslitteratur och som registrerats i respektive databas. Med dessa begränsningar i åtanke kan vi dock konstatera att relativt få externfinansierade forskningsprojekt bedrivs om kurslitteratur. Vi kan även konstatera att den vetenskapliga produktionen mätt genom antalet vetenskapliga artiklar och konferensbidrag är begränsad – särskilt med tanke på kurslitteraturens betydelse för de ungefär nästan 400 000 studenter som läser vid svenska lärosäten.

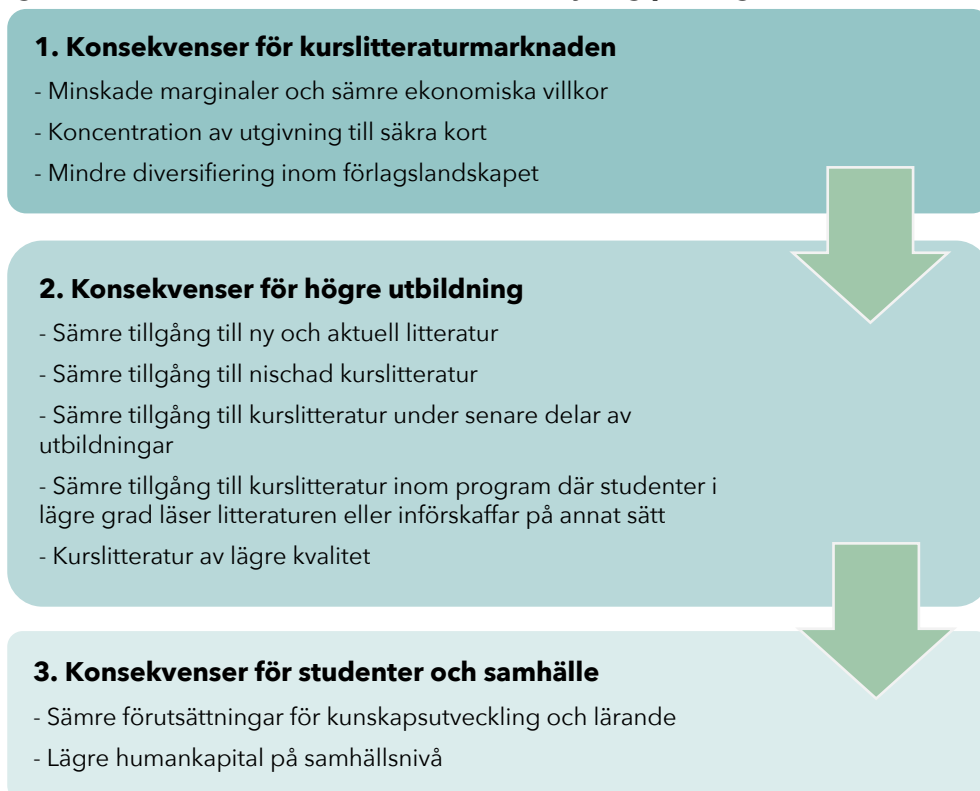
Bilden av att den svenska forskningen om kurslitteratur är begränsad bekräftas även i de intervjuer som genomförts inom ramen för utredningen. Ingen av de personer som intervjuats inom ramen för denna studie har känt till forskningsmiljöer eller forskare som bedriver forskning inom kurslitteratur.

4. Marknadsutvecklingens långsiktiga konsekvenser

Av rapportens tidigare kapitel framgår att försäljningen av kurslitteratur uppvisar en negativ trend, som redan nu fått konsekvenser för förlagens utgivning. Den negativa marknadsutvecklingen beror i sin tur på en kombination av faktorer, där flera hänger samman med mer övergripande trender och tendenser på samhällsnivå. Dessutom är samhällsberedskapen att främja och upprätthålla ett brett utbud av kurslitteratur begränsad. Det saknas en strategisk diskussion om frågan, incitamenten och villkoren för forskare att skriva kurslitteratur är svaga, och det saknas i hög grad forskning som kan bidra med kunskap om kurslitteraturens roll inom högre utbildning. De senaste årens försäljningsutveckling utgör därmed sannolikt inte en tillfällig nedgång, utan är en del av en mer långsiktig rörelse mot en minskad försäljning av kurslitteratur.

I detta kapitel beskrivs vilka konsekvenser som den minskade försäljningen sannolikt kommer få på längre sikt, givet dagens situation. Konsekvenserna beskrivs utifrån tre perspektiv – (i) marknaden för kurslitteratur, (ii) högre utbildning samt (iii) studenter och samhälle. Beskrivningarna baseras på den samlade analysen av utredningens frågeställningar samt bedömningar gjorda av företrädare för förlag inom den svenska kurslitteraturmarknaden. Beskrivningarna kan betraktas som potentiella scenarion som riskerar att uppstå om utmaningarna på kurslitteraturmarknaden inte hanteras. Kapitlets slutsatser sammanfattas i figuren nedan, och beskrivs därefter mer ingående i löptext.

Figur 6. Konsekvenser av en vikande försäljning på lång sikt

4.1 Konsekvenser för kurslitteraturmarknaden

I detta avsnitt diskuteras de långsiktiga konsekvenserna av den vikande försäljningen för kurslitteraturmarknaden.

Minskade marginaler och sämre ekonomiska villkor

Vid utgivning av kurslitteratur tillkommer både fasta och rörliga kostnader. De fasta kostnaderna påverkas inte av antalet sålda böcker och utgörs exempelvis av redaktörsarbete och formgivning. Storleken på de rörliga kostnaderna påverkas av antalet sålda böcker och omfattar exempelvis tryckning och distribution. De rörliga nettointäkterna – alltså skillnaden mellan försäljningsintäkter och rörliga kostnader – behöver vara tillräckligt stora för att täcka de fasta kostnaderna för utgivning av en bok. Om de rörliga nettointäkterna inte täcker de fasta kostnaderna innebär utgivningen en förlust för det utgivande förlaget. Om de rörliga nettointäkterna däremot är större än de fasta kostnaderna innebär utgivningen en vinst för förlaget.

Även om ovanstående beskrivning är något förenklad kan konstateras att lägre försäljningssiffror innebär sämre förutsättningar att uppnå tillräckliga rörliga nettointäkter för att täcka de fasta kostnaderna för utgivning av en bok. Konsekvenserna är särskilt stora för utgivning av titlar som är relativt kostsamma att producera, eller säljer i relativt få exemplar.

En potentiell konsekvens av denna utveckling är även en generell prisökning på kurslitteratur, då färre sålda böcker i viss utsträckning kan kompenseras genom högre konsumentpriser. Dock kan en sådan prisökning endast till viss del kompensera för de ekonomiska konsekvenserna av den minskade försäljningen, då alltför höga priser i sig leder till minskad försäljning. Det kan i detta sammanhang även nämnas att priset till slutkund påverkas av bokhandlares påslag. Förlagen har således inte full kontroll över de faktiska slutpriser som studenter betalar för litteraturen.

Koncentration av utgivningen till säkra kort

Förlag kan i viss utsträckning påverka både rörliga och fasta kostnader vid utgivning och därigenom förbättra förutsättningarna att nå break-even. Som en följd av minskade marginaler per bok ökar dock förlagens incitament att fokusera kurslitteraturutgivningen på områden med relativt hög förväntad avkastning per bok. Detta innebär konkret att utgivningen koncentreras till "säkra kort" med hög försäljningspotential i relation till produktionskostnaden.

Som konstateras i avsnitt 2.1, har den minskade försäljningen redan idag haft effekt på förlagens utgivning. Flera förlagsföreträdare bedömer att utgivningen av kurslitteratur kommer fortsätta

Tre förlag om framtida utgivning

"Det finns ingen lönsamhet i den här branschen. Det finns ingen normalt funtad organisation som kan livnära sig på den här verksamheten."

"Vi kommer inte ta i denna marknad. Det finns ingen framtid. [...] Vi vill ta fram bra böcker och litteratur, men vi kan inte göra det om det inte finns affärsmässig grund."

"Vi kommer sakta dra oss ur kurslitteraturmarknaden."

smalnas av, och begränsas eller helt utebli inom områden som präglas av lägre förväntad avkastning.

Bedömningarna av vilka områden som förväntas ha fortsatt relativt hög försäljningspotential varierar något mellan förlagen. Denna variation beror till viss del på förlagens nuvarande verksamhetsinriktning. I avsnitt 4.2 nedan beskrivs förlagens övergripande resonemang om vilka delar av högre utbildning som kommer påverkas av den minskade utgivningen. Bedömningarna hänger även samman med i vilken utsträckning befintliga titlar är föremål för olaglig kopiering och spridning. En titel som historiskt sålt bra kan enligt förlagen således ses som ett osäkert kort framåt, om titeln exempelvis finns tillgänglig gratis på internet.

Mindre diversifiering inom förlagslandskapet

Den krympande marknaden för kurslitteratur riskerar leda till att förlagsmarknaden går mot en trend som präglas av homogenitet, snarare än diversifiering. Homogeniteten uppstår av två skäl. Dels riskerar den minskande marknaden leda till att förlag helt väljer att lämna marknaden. Dels har förlagen som återstår på marknaden allt starkare incitament att fokusera på utgivning av kurslitteratur som präglas av låga risker, medan satsningar på smalare ämnesområden och mer nischad kurslitteratur minskar eller försvinner helt.

En ökad homogenitet och färre aktörer som ger ut kurslitteratur kan även leda till minskad konkurrens, vilket i längden kan minska incitament till innovation och utveckling av nya lösningar för att paketera kurslitteratur i attraktiva och tillgängliga format.

4.2 Konsekvenser för högre utbildning

I detta avsnitt beskriver vi vilka konsekvenser den vikande kurslitteraturmarknaden kommer få för tillgången till kurslitteratur inom högre utbildning. På ett övergripande plan pekar utredningen på att delar av den högre utbildningen kommer stå utan relevant, uppdaterad kurslitteratur inom några år. En förlagsföreträdare sammanfattar konsekvenserna för högre utbildning så här:

I det värsta skräckscenariot ser vi framför oss svensk universitetsutbildning utan svensk kurslitteratur.

I avsnitten nedan beskrivs konsekvenserna för högre utbildning mer ingående.

Sämre tillgång till ny och aktuell kurslitteratur

Till följd av lägre ekonomiska marginaler per utgiven bok minskar förlagens incitament att ge ut ny litteratur. Utgivning av ny kurslitteratur innebär en relativt stor finansiell risk i jämförelse med nya upplagor av befintlig kurslitteratur med historiskt sett god försäljningsstatistik. Utbudet av svensk kurslitteratur riskerar därför gå mot en trend där förlag fokuserar utgivningen på nya upplagor av befintliga böcker med en trygg försäljningshistorik, snarare än helt nya böcker inom motsvarande områden. En intervjuad förlagsföreträdare beskriver att drygt två tredjedelar av den nuvarande utgivningen vid det egna förlaget utgörs av nya böcker och resten av nya upplagor av befintliga verk, men att utvecklingen pekar mot att förhållandet kommer vara det omvända i framtiden. Som

beskrivits tidigare, anger dock förlagen att även breda titlar som historiskt sålts i stora upplagor inte längre kommer att uppdateras i de fall de är föremål för olaglig kopiering och spridning. En förlagsföreträdare berättar exempelvis att de nyligen valt att lägga ned utgivningen av en titel som givits ut i nya utgåvor under flera decennier, eftersom boken nu går att hitta gratis på internet.

På kort sikt kan historiskt framgångsrika böcker fylla en relativt stor del av marknaden, men på sikt riskerar konsekvenserna bli allt större. En minskad nivå på nyutgivningen riskerar leda till ett lägre inflöde av både nya författare och nya böcker. Det riskerar i sin tur leda till ett smalare utbud av sämre kvalitet, samt att ämnen inom vilka teknikutvecklingen eller forskningen tar stora steg står utan relevant, uppdaterad kurslitteratur.

Sämre tillgång till nischad kurslitteratur

En ytterligare förväntad utveckling är att utbudet av nischad kurslitteratur inom relativt smala områden kan förväntas minska. Kurslitteratur inom smalare fält och specialiserade ämnesområden har generellt mindre målgrupper än litteratur som riktas mot bredare utbildningar och kurser, och har därmed sämre potential att nå tillräckliga försäljningssiffror för att en investering ska löna sig.

Representanter för förlag ger en samstämmig bild av att smala, nischade utbildningsområden riskerar att helt stå utan svensk kurslitteratur. Vissa representanter beskriver att man redan valt att lägga ner utgivningen inom sådana områden. En förlagsrepresentant sammanfattar situationen på följande vis:

Vi ger inte ut böcker inom smala områden längre. Det ger ingen lönsamhet helt enkelt.

Sämre tillgång till kurslitteratur under senare delar av utbildningar

En vikande marknad kommer enligt förlagen vidare leda till att utgivningen i högre grad kommer att fokusera på kurslitteratur som används i inledande skeden av en utbildning. I dessa inledande skeden läser studenter ofta bredare, grundläggande kurser som utgår från en litteratur som till viss del kan vara återkommande vid flera lärosäten. Dessutom är studentunderlaget generellt större i en utbildnings inledande skede jämfört med senare delar av utbildningen. Detta innebär att efterfrågan på – och därmed försäljningspotentialen för – en bok som används i de inledande skedena av en utbildning är jämförelsevis större än i senare delar av utbildningen.

Denna utveckling innebär att kurslitteratur som används inom senare delar av en utbildning riskerar att bli eftersatt. Utvecklingen riskerar leda till sämre förutsättningar för studenter att under senare år i utbildningen fördjupa sig inom ett visst område. Företrädare för förlag lyfter även att litteratur som riktas mot forskarutbildningar helt riskerar att prioriteras bort på grund av ett för litet studentunderlag.

Sämre tillgång till kurslitteratur inom program där studenter i lägre grad läser litteraturen eller införskaffar den på annat sätt

Den negativa marknadsutvecklingen innebär att förlagen har incitament att minska riskerna vid utgivningen och fokusera på områden där försäljningen förväntas bli hög.

Enligt flera förlag påverkas riskerna inte bara av studentkullarnas storlek eller ämnenas bredd, utan också av i vilken grad studenterna faktiskt läser litteraturen samt hur de införskaffar den. Förlagen bedömer att dessa förutsättningar för en hållbar försäljning av kurslitteratur varierar mellan olika ämnesområden.

Ett exempel på utbildning där förlagen bedömer att kurslitteraturen har stark ställning bland studenterna är juristprogrammet, där studentunderlaget i stor utsträckning utgörs av studiemotiverade individer och där det är viktigt att ha den senaste utgåvan för att innehållet ska svara mot den senaste lagstiftningen. Förlagen beskriver dock att man ser sämre förutsättningar att vara verksam inom ämnen med exempelvis svagare studentgrupper, utbredd otillåtna kopiering, eller generellt hög användning av annat undervisningsmaterial än kurslitteratur. Inom sådana ämnesinriktningar riskerar därför det existerande utbudet av kurslitteratur att minska eller helt utebli.

Kurslitteratur av lägre kvalitet

Som beskrivits ovan kan förlagen öka förutsättningarna att nå lönsamhet vid utgivning av kurslitteratur genom att minska de rörliga produktionskostnaderna. Sådana anpassningar kan exempelvis ske genom att använda enklare layout, färre färgsidor eller billigare materialval i de böcker som ges ut.

Även själva kunskapsinnehållet i böckerna riskerar på sikt att gå mot lägre kvalitet. Ett mer omfattande innehåll kräver en större insats från både författare och förlag. Ett enklare och mindre omfattande kunskapsinnehåll kräver mindre resurser för exempelvis kvalitetssäkring, redaktörsarbete och layout. Förlagsföreträdare beskriver att mindre omfattande kurslitteratur med ett enklare innehåll kan hålla ned utgivningskostnaderna. En företrädare för ett förlag uttrycker sig på följande vis angående den vikande marknadens effekter på kvaliteten i utgiven kurslitteratur:

Det här är inte en fungerande marknad. Utvecklingen riskerar att leda till race-to-the-bottom i kvalitet.

En ytterligare förlagsföreträdare beskriver situationen på följande vis:

Vi kommer behöva anpassa oss genom att korta ned innehållet och göra det enklare. Ha ett innehåll som består av sammanfattningar och punktlistor snarare än längre, resonerande texter.

4.3 Konsekvenser för studenter och samhälle

Nedan beskriver vi konsekvenser av kurslitteraturutgivningens utmaningar för studenter och samhälle.

Sämre förutsättningar för kunskapsutveckling och lärande

Som tidigare konstaterats i denna rapport, finns en stor samstämmighet bland intervjuade lärosätesföreträdare att kurslitteraturen spelar en viktig roll för kvaliteten i högre utbildning (se avsnitt 2.2.1). Kurslitteratur anses bland annat komplettera lärarens kompetens, skapa struktur för undervisningen och främja ett mer långsiktigt lärande hos studenterna. Att det finns kurslitteratur på svenska ses som viktigt av flera skäl, bland

annat för att studenterna upplevs ha lättare att ta till sig ämneskunskaperna om kurslitteraturen är på svenska samt för att förbereda studenterna för den svenska arbetsmarknaden.

Utvecklingen mot en alltmer begränsad utgivning, där delar av den högre utbildningen på några års sikt skulle sakna svensk kurslitteratur, skulle mot denna bakgrund således ha stor negativ inverkan på den högre utbildningen. Utan tillgång till svensk kurslitteratur av hög kvalitet får Sveriges studenter sämre förutsättningar att utveckla ämneskunskapen, analysförmågan och det kritiska tänkande som krävs för att ta examen och i förlängningen utföra sina arbetsuppgifter med hög kvalitet. Kunskapsnivåerna hos de studenter som examineras från svenska lärosäten kan därför förväntas sjunka i relation till rådande lärandemål.

Ett minskat utbud av svensk kurslitteratur kan till viss del hanteras genom att använda utländsk litteratur eller andra typer av lärandemateriel såsom kompendier eller digitala verktyg. Detta riskerar dock minska förutsättningarna för att det kunskapsunderlag som används inom undervisningen är kvalitetssäkrat och har ett innehåll som speglar aktuell forskning inom det område som utbildningen behandlar. Användningen av utländsk litteratur innebär också att kurslitteraturen sannolikt i lägre grad behandlar den svenska kontext som studenter efter utbildningen förväntas arbeta inom.

Lägre humankapital på samhällsnivå

En försämring av både utbud och kvalitet på kurslitteratur kan få långtgående konsekvenser inte bara för studenter utan för hela samhället. Kunskapen som förvärvas genom utbildning leder till ett högre humankapital och ökad produktivitet på arbetsmarknaden, vilket i sin tur bidrar till samhällsekonomisk tillväxt. En lägre kunskapsnivå hos examinerade studenter till följd av begränsad tillgång till högkvalitativ kurslitteratur riskerar dock att minska detta humankapital, vilket kan hämma ekonomisk utveckling och innovation.

Lägre kunskapsnivåer hos examinerade studenter får även direkta konsekvenser för de individer som dessa studenter möter inom ramen för sin yrkesutövning. Om nyutexaminerade lärare inte har kunskaper på förväntad nivå kan undervisningskvaliteten inom skolektorn förväntas minska. Vårdpersonal med bristande kunskaper inom sitt fält påverkar kvaliteten inom vården negativt, med ökad risk för misstag och bristande patientvård. En försämrad tillgång till kurslitteratur riskerar således få långtgående konsekvenser bortom den enskilda studenten.

5. Sammanfattande slutsatser

Höstterminen 2023 var 383 500 studenter registrerade för studier vid universitet och högskolor. Bland studenterna finns bland annat blivande lärare, ingenjörer, sjuksköterskor och utredare. Enligt lärosätena spelar kurslitteratur en viktig roll för att dessa studenter ska kunna ta del av en utbildning av hög kvalitet, och i förlängningen för att de ska få de kunskaper som krävs för att kunna utföra sitt yrke. Att det finns kurslitteratur på svenska ses som viktigt av flera skäl, bland annat för att främja lärande samt förbereda studenterna på den svenska arbetsmarknaden.

I Sverige har ansvaret för att möta lärosätens efterfrågan på kurslitteratur lagts på marknadsaktörer, vilket förutsätter en fungerande marknad. En central slutsats från denna utredning är dock att kurslitteraturmarknaden, och därmed själva kurslitteraturen, är allvarligt hotad. Redan idag har de stora kurslitteraturförlagen dragit ned sin utgivning av kurslitteratur, och flera förlag planerar att minska utgivningen ytterligare eftersom den inte längre bär sina kostnader. Det kommer i sin tur leda till en koncentration av kurslitteratur inom breda ämnesområden på program med stora studentkullar, medan nyutgivningen av kurslitteratur i övrigt kommer att läggas ned eller kraftigt begränsas. Även utgivningen av nya upplagor av titlar som historiskt sålt bra kommer enligt förlagen i delar att läggas ned.

Orsakerna till marknadsutvecklingen är flera. En är den otillåtna kopieringen och spridningen, som genom ny, digital teknik blivit allt enklare. Nästan 4 av 10 studenter anger i Läromedelsförfattarnas enkät att de hittat sin kurslitteratur gratis på internet under innevarande termin. Illegitim spridning och kopiering sker bland annat via Legimus. Legimus påverkar också försäljningen genom legitim användning eftersom studenterna på detta sätt får tillgång till kurslitteraturen gratis, utan att ersättning utgår till förlag och författare. En ytterligare förklaring till den minskade nyförsäljningen är den växande försäljningen av begagnad kurslitteratur. På kort sikt medför den ökade begagnatmarknaden flera vinster i form av exempelvis lägre omkostnader för studenter och minskat slitage på miljön. På lång sikt kan den ökade försäljningen av begagnad kurslitteratur dock leda till en strypt införsel av ny och uppdaterad litteratur, som i sin tur resulterar i en begagnatmarknad som i allt högre grad består av äldre litteratur vars innehåll inte speglar ny forskning.

Denna utredning har fokuserat på kurslitteraturens ställning, påverkansfaktorer och framtidsutsikter. Utmaningarna som vi identifierat är dock inte avgränsade till frågan om kurslitteratur, utan berör i hög grad det svenska utbildningssystemets funktionalitet i stort. Studenters bristande *reading resilience* uppstår inte på universitet eller högskolan, utan hänger samman med barns och ungdomars förändrade läsvanor och användningen av läromedel på grundskole- och gymnasienivå. Studenters förväntningar på hur krävande högre utbildning ska vara påverkas sannolikt av hur mycket stöd de fått redan som elever, och hur de uppfattat sitt eget ansvar för lärandet under skoltiden.

Kurslitteraturens utmaningar är också nära sammanflätade med styrning och funktionalitet inom den högre utbildningen i stort. Universitet och högskolor ska enligt högskolelagen

(1992:1434) verka för att den kunskap som finns vid högskolan kommer samhället till nytta, men incitamenten för forskare vid lärosäten att göra detta genom att skriva kurslitteratur är begränsade. Vidare leder prestationsbaserad ersättning i kombination med låga antagningspoäng till en växande målkonflikt på vissa program, där genomströmning ställs mot kvalitetskrav. Det tycks i vissa fall leda till en negativ spiral, där ansträngningar för att lotsa studenter genom utbildningen leder till studenter med lägre kunskaper, som i sin tur ökar behovet att stödinsatser för att de ska klara utbildningen.

Sammantaget pekar utredningen på en perfekt storm av faktorer som inom några år riskerar leda till att delar av den högre utbildningen står utan svensk, aktuell kurslitteratur. Det är i förlängningen inte främst ett problem för de enskilda förlagen, som sannolikt kommer hitta andra intäktskällor, utan ett problem för samhället med bäring för övergripande politiska mål om en utbildning i världsklass, en stark konkurrenskraft och en högkvalitativ skola, vård och omsorg. Samtidigt visar studien att det finns en låg samhällsberedskap att hantera detta problem. Det finns ingen aktör med helhetsansvar för att följa upp och främja ett brett utbud av kurslitteratur, vilket gör att problemen inte uppmärksammas ur ett helhetsperspektiv. Det är inte heller en fråga som diskuteras på policynivå. På en mer övergripande nivå tecknar utredningen bilden av en pågående kris med stor inverkan på svensk högre utbildning som idag flyger under radarn. För att hantera denna kris, räcker det inte att arbeta med enskilda faktorer. Det krävs sannolikt en strategisk diskussion om systemet som helhet, och hur det bör utformas för att möta dagens förändrade samhälle och därmed högre utbildnings behov av kurslitteratur på lång sikt.

Referenser

Rapporter och andra skriftliga underlag

Bonus Copyright Access (2020). *Kopieringsguide för högskola och universitet*.

Douglas, K., Barnett, T., Poletti, A., Seaboyer, J. och Kennedy, R. (2015). "Building reading resilience: re-thinking reading for the literary studies classroom" i *Higher Education Research and Development*, volume 35, issue 2, sidor 254-266.

Enemark, H. med flera (2013). "Debatt: Våra studenter kan inte svenska." i Uppsala Nya Tidning, 2013-01-02. Tillgänglig på <https://www.unt.se/debatt/uppsala/artikel/vara-studenter-kan-inte-svenska/l6n0vdvr> (läst 2024-11-20).

Helsingborgs Dagblad (2024). "Skånska toppstudenter kan inte läsa böcker: "Orkar inte"". Tillgänglig på <https://www.hd.se/2024-11-11/skanska-toppstudenter-kan-inte-lasa-bocker-orkar-inte/> (läst 2024-11-20).

Myndigheten för tillgängliga medier (2023). *Medieplan Legimus 2023*. Dnr 2023/655.

Rettighedsalliancen (2024). *Årsberetning 2023*

SOU 2018:3. *En strategisk agenda för internationalisering*.

Stockholms universitet (2023). *Årsredovisning 2023*. Dnr SU FV-0367-24.

Universitetskanslersämbetet (2022). *Aktiviteten på campus tillbaka till nivån före pandemin*. Reg. nr. 51-00435-20.

Universitetskanslersämbetet (2024). *Årsrapport 2024*. Rapport 2024:21.

Hemsidor

Flashback: <https://www.flashback.org/p74824562#p74824562>. Besökt 2024-10-28.

Högskolan i siffror: <https://www.uka.se/integrationer/hogskolan-i-siffror/statistik?statq=https://statistik-api.uka.se/api/totals/60>. Besökt 2024-10-28

Bilaga 1. Metodbeskrivning

Nedan beskrivs de metoder som använts inom ramen för denna utredning.

Intervjuer

Utredningen baseras i stor utsträckning på intervjuer med ett brett spektrum av aktörer. En av dessa aktörer är lärosäten, där vi inom ramen för utredningen totalt intervjuat 14 företrädare för högskolor och universitet. Syftet med dessa intervjuer har bland annat varit att undersöka lärosätenas syn på kurslitteraturen samt i vilken grad de uppfattar att studenterna använder sig av litteratur. Merparten av intervjupersonerna har haft rollen som programansvarig eller motsvarande. Vi har även intervjuat två kursansvariga samt en bibliotekarie för ett universitetsbibliotek.

Totalt täcker lärosätesintervjuerna åtta olika lärosäten samt fem olika utbildningsinriktningar enligt Tabell 1. Urvalet av lärosäten har syftat till att säkerställa en bredd vad gäller lärosätenas storlek och geografi. Urvalet av utbildningsinriktningar har baserats på tre kriterier. För det första har stora och breda utbildningar valts som omfattar många studenter. För det andra har en ämnesmässig spridning eftersträvat. Slutligen har vi strävat efter en spridning vad gäller utbildningarnas antagningspoäng och studenternas studievana.

Tabell 1. Lärosäten och utbildningar som intervjuade företrädare är knutna till

Lärosäten	Utbildningsinriktning
Linköpings universitet	Lärare
Mälardalens universitet	Sjuksköterska
Högskolan i Jönköping	Högskoleingenjör
Uppsala universitet	Statsvetenskap
Högskolan i Gävle	Socionom
Lunds universitet	Jurist
Göteborgs universitet	
Umeå universitet	

I syfte att belysa utvecklingen av marknaden för kurslitteratur har vi intervjuat företrädare för fem förlag som är verksamma inom kurslitteraturmarknaden. Vi har vidare intervjuat åtta kurslitteraturförfattare för att belysa drivkrafter och förutsättningar att skriva kurslitteratur. Författarna har valts ut av förlagen, utifrån önskemålet att de ska ha varit verksamma under ett antal år samt vara förhållandevis representativa för förlagets utgivning i stort. Flera av författarna undervisar även själva studenter, och har därmed också kunnat uttala sig om användningen av kurslitteratur från ett lärosätesperspektiv.

För att få en bild av på vilket sätt och i vilken grad som kurslitteratur förekommer i strategiska diskussioner på policynivå, har vi intervjuat företrädare för Utbildningsdepartementet samt tre myndigheter – Universitetskanslersämbetet (UKÄ), Universitets- och högskolerådet (UHR) samt Myndigheten för tillgängliga medier (MTM). Dessutom har vi genomfört intervjuer med intresseorganisationer och andra aktörer

verksamma inom områden som på olika vis berör kurslitteratur, såsom Saco:s studentråd, Bonus Copyright Access, Läromedelsföretagen, Läromedelsförfattarna samt Sveriges Universitets- och Högskoleförbund (SUHF). Vi har även genomfört en intervju med Danske Undervisningsforlag angående kurslitteraturens ställning i Danmark.

Intervjuerna har genomförts i ett semi-strukturerat format, där samtalen baserats på relativt öppna, kartläggande frågor för att möjliggöra en så heltäckande bild som möjligt av intervjupersonens åsikter. Intervjuerna genomfördes under juni 2014 – oktober 2024. Totalt har 39 personer intervjuats inom ramen för utredningen.

Enkätundersökning till studenter

I rapporten presenteras resultat från en enkätundersökning som riktats till aktiva högskole- och universitetsstudenter. Enkätundersökningen syftade till att kartlägga studenters syn på och användning av kurslitteratur. I enkäten ställdes bland annat frågor om studenters tillvägagångssätt för att införskaffa kurslitteratur, samt vilka faktorer som påverkar huruvida man väljer att införskaffa kurslitteratur alls. Enkäten genomfördes av Novus på uppdrag av Läromedelsförfattarna under maj-juni 2024 och omfattade 520 webbintervjuer i en slumpmässigt rekryterad panel på riksnivå.

Sammanställning av statistiska underlag

För att få en bild av marknaden för kurslitteratur har vi bearbetat olika typer av statistiska underlag. Vi har bland annat analyserat biblioteksstatistik från Kungliga biblioteket, statistik över innehållet i kurslitteraturlistor som tillhandahållits av det svenska edtech-företaget Bright Education samt utlåning via Legimus som tillhandahålls av MTM. Vi har även analyserat marknadsstatistik som tillhandahållits av Läromedelsföretagen samt enskilda förlag. Vidare har vi sammanställt information om forskningsprojekt i databaserna Swecris och Swepub, i syfte att få en bild av förekomsten av forskning om kurslitteratur.

Dokumentstudier

Som komplement till intervjuer, enkätsvar och statistik, har vi slutligen sammanställt rapporter och analyser som på olika vis beskriver kurslitteraturmarknaden och dess utveckling. Vi har bland annat studerat forskning och studier om användningen av kurslitteratur inom högre utbildning, samt dokument som beskriver myndigheters uppdrag med bäring på kurslitteratur.

Bilaga 2. Utlåning via Legimus

Tabell 2 - Statistik över utlåning via Legimus per lärosäte

Lärosäte	Användare per helårsstudent 2023	Nedladdningar per användare 2023	Nedladdningar per helårsstudent 2023
Konstfack	36%	11,8	4,3
Södertörns högskola	26%	19,3	5,0
Gymnastik- och idrottshögskolan	25%	19,7	4,9
Malmö universitet	20%	17,1	3,4
Högskolan Kristianstad	15%	14,7	2,2
Örebro universitet	14%	18,6	2,6
Mälardalens Universitet	14%	16,6	2,3
Högskolan i Skövde	14%	9,5	1,3
Mittuniversitetet	13%	16,0	2,0
Karlstads universitet	12%	14,0	1,7
Stockholms universitet	11%	17,1	2,0
Högskolan i Jönköping	10%	15,4	1,6
Högskolan i Halmstad	10%	15,7	1,6
Högskolan i Gävle	10%	15,4	1,5
Högskolan i Borås	9%	12,8	1,2
Högskolan Väst	9%	15,8	1,4
Göteborgs universitet	9%	4,1	0,4
Högskolan Dalarna	9%	15,5	1,4
Umeå universitet	8%	14,9	1,2
Linköpings universitet	8%	16,6	1,3
Försvarshögskolan	8%	8,4	0,6
Sveriges lantbruksuniversitet	7%	6,3	0,5
Karolinska institutet	7%	14,3	1,0
Lunds universitet	7%	13,1	0,9
Uppsala universitet	7%	16,3	1,1
Luleå tekniska universitet	7%	11,7	0,8
Linnéuniversitetet	7%	15,1	1,0
Kungliga musikhögskolan	7%	12,7	0,8
Stockholms konstnärliga högskola	6%	5,2	0,3
Blekinge tekniska högskola	5%	10,2	0,5
Kungliga tekniska högskolan	4%	6,4	0,2
Chalmers	3%	5,9	0,2
Kungliga Konsthögskolan	1%	3,5	0,0